

UNIVERZA V LJUBLJANI
EKONOMSKA FAKULTETA

DIPLOMSKO DELO
AKTUALNOST DRŽAVNE POMOČI PODJETJEM PO 11.
SEPTEMBRU 2001

Ljubljana, marec 2003

ANDREJA STOJKOVIĆ

IZJAVA

Študent/ka _____ izjavljam, da sem avtor/ica tega diplomskega dela, ki sem ga napisal/a pod mentorstvom

_____, in dovolim objavo diplomskega dela na fakultetnih spletnih straneh.

V Ljubljani, dne _____.

Podpis:

KAZALO

UVOD	1
1. VLOGA DRŽAVE V GOSPODARSTVU	2
1.1. Osnovne funkcije države v gospodarstvu.....	3
1.2. Teoretična izhodišča o vlogi države v gospodarstvu.....	4
1.2.1. Klasične teorije in metodologije.....	4
1.2.2. Keynesova teorija	4
1.2.3. Neoliberalne teorije.....	5
1.2.4. Postkeynesijanske teorije.....	5
1.3. Opredeljevanje vloge države v gospodarstvu z industrijsko politiko in politiko konkurence.....	5
1.3.1. Industrijska politika	5
1.3.2. Politika konkurence	7
1.4. Institucionalizirana pravila o državnih intervencijah	7
1.5. Razlogi za dodelitev državnih pomoči	8
1.6. Keynesijanski pristop vlad po svetu.....	9
2. GOSPODARSKE RAZMERE V LETU 2001	9
2.1. Globalizacija je lahko problematična	10
2.2. Dejavniki finančne ekspanzije ob koncu 90-ih let	11
2.3. Vzroki gospodarske stagnacije	13
2.3.1. Slabšanje gospodarske aktivnosti že v letu 2000.....	14
3. GOSPODARSTVO PO 11. SEPTEMBRU 2001	15
3.1. Ranljivost velikih sil.....	16
3.2. Posledice terorističnega napada na svetovno gospodarstvo.....	17
3.2.1. Odpuščanje delavcev in stečaji.....	18
3.2.2. Finančni trgi.....	19
3.2.3. Omajano potrošniško zaupanje	20
3.2.4. Spremenjeno poslovno okolje in strategije podjetij.....	22
3.3. 11. september 2001 ni glavni razlog za recesijo	22
3.3.1. Težja in dolgotrajnejša oblika recesije.....	23
4. DRŽAVNA POMOČ	23
4.1. Politika keynesijanizma kot edina rešitev.....	24
4.2. Letalski sektor v ZDA in državna pomoč.....	26
4.3. Stečaj United Airlinesa	29
4.4. Pazljivo ravnanje Evropske komisije.....	32
4.4.1. Izhodišča ureditve državnih pomoči	32
4.4.2. Vsak zahteva svoj delež.....	33
4.4.3. Ukrepi proti neevropskim letalskim prevoznikom	35
4.5. Težave v drugih dejavnostih	35
4.6. Slovenija in ukrepi vlade	36
5. UPRAVIČENOST DRŽAVNIH POMOČI	37

5.1. <i>Državna pomoč: da ali ne?</i>	38
5.2. <i>Spremenjena vloga države</i>	39
SKLEP	40
LITERATURA	42
VIRI	44

UVOD

Vloga vlade in razmerje med vlado (državo) in trgom sta odvisna od posamezne države, njenega ekonomskega sistema in ravni njene razvitosti, in to tako od razvitosti državnega aparata kot ravni razvitosti trga in tržnih institucij. Tako javni kot zasebni sektor se spreminjata v različnih fazah razvoja, spreminjajo pa se tudi pogledi na njuno razmerje in povezanost, partnerstvo, ali pa tekmovanje.

Teoretična in praktična spoznanja so v zgodovini vlogo države v gospodarstvu opredeljevala različno. Tudi danes ekonomisti ne mislijo enako o tem, ali naj bo njena bodoča vloga večja ali manjša, vsem pa je enotna ugotovitev, da bo vsekakor drugačna, kot je bila doslej. V današnjih okoliščinah so problemi drugačni, postajajo vse bolj kompleksni, globalni in niso zgolj ekonomski. Svetovni vojni in gospodarske recesije v svetu so povzročile velike ekonomske spremembe v svetovnih gospodarstvih. V kriznih situacijah se je pokazala potreba po poseganju državnih institucij v gospodarski sistem. V času recesije naj bi država zagotovila gospodarsko stabilnost z monetarnimi in fiskalnimi ukrepi ter naj bi skrbela za brezposelne.

Teroristični napad 11. septembra 2001 na simbole moči ameriškega gospodarstva je močno pretresel celotno svetovno gospodarstvo. Njegove gospodarske posledice se niso pokazale le v letalskem prometu, zavarovalniški industriji in na borzi, vseobsegajoče so prizadele vso konjunkturo in vplivale na gospodarsko stanje v ZDA, Evropi ter na drugih celinah. Teroristični napad je prispeval k hitremu zasuku celotne filozofije ekonomske politike zadnjih petnajstih let, utrdilo se je prepričanje o potrebnosti koordinirane antirecesijske strategije na globalni ravni. Realnost, ki se je pokazala 11. septembra 2001, je torej globaliziran svet, ki za svoje delovanje potrebuje brezhibno delovanje finančnih, upravnih, transportnih, političnih, represivnih, kulturnih in vseh drugih mehanizmov sodobnih družb.

Teroristi so za napade izbrali zelo občutljiv trenutek, ko so se v ameriškem gospodarstvu že začeli kazati znaki prihajajoče recesije. Večina podjetij v Evropi in ZDA je imela že pred terorističnimi napadi na ZDA precejšnje težave, kar pomeni, da so bili vzroki kasnejših težav precej globlji. Podjetja se niso znašla na robu propada zaradi terorističnih napadov. Zaradi njih so slabosti postale samo bolj vidne. Trg ponovno ni zagotovil avtomatizma oživljanja gospodarstva. V ospredje je stopila moč države, ki se je izkazala kot edina usposobljena za generiranje in usmerjanje razvojnega konsenza ter za vzpostavljanje in krepitev razvojnih potencialov družbe. V diplomskem delu izhajam iz hipoteze, da 11. september 2001 ni bil glavni razlog za začetek recesije, ampak postaja le priročen izgovor za dane spodbude gospodarstvu s strani vlade ZDA in posameznih držav članic Evropske unije.

Namen diplomskega dela je predstaviti dileme državne pomoči v Združenih državah Amerike (ZDA), Evropski uniji (EU) in Sloveniji ter izpostaviti problematiko in ustreznost državnih

pomoči v posameznih gospodarstvih po 11. septembru, ko so se okoliščine, zlasti za nekatere dejavnosti, radikalno spremenile.

Diplomsko delo je razdeljeno na pet poglavij. V prvem poglavju predstavljam vlogo države v gospodarstvu s pomočjo industrijske politike in politike konkurence. Opredelim najpomembnejše funkcije države, razloge za dodelitev državnih pomoči ter stališča, ki so jih zavzele vlade po 11. septembru. V drugem poglavju opišem gospodarske razmere v letu 2001, in sicer pred 11. septembrom. Analiziram gospodarske razmere v svetu ter vzroke za slabšanje poslovnih rezultatov v svetovnem gospodarstvu. V tretjem poglavju spregovorim o posledicah 11. septembra ter skušam pojasniti, kateri so bili neposredni gospodarski vplivi terorističnega napada in kakšen učinek so imeli na razvoj recesije v svetu. Četrto poglavje analizira državne pomoči konkretnim sektorjem. Večjo pozornost namenjam letalskim prevoznikom, pri katerih so bile posledice terorizma največje. Ta podjetja so iskala vzroke za svoje težave v terorističnih napadih in zahtevala od države velike denarne pomoči. Skušam analizirati, ali je bil 11. september res glavni krivec za nastalo gospodarsko škodo ali so bili že prej problemi v gospodarstvu, povezani z recesijo, ki jo je 11. september poglobil, podjetja pa v tem dogodku iščejo izgovor tudi za druge težave. V zadnjem, petem poglavju, skušam oceniti upravičenost državnih pomoči ter prednosti in slabosti, ki so s tem povezane.

Glavno oviro za temeljito analizo izbrane teme je predstavljalo zbiranje točnih in ažurnih podatkov. Glede na naravo diplomskega dela sem preučila zlasti članke v ekonomskih in poslovnih revijah ter se oprla na informacije na internetu.

1. VLOGA DRŽAVE V GOSPODARSTVU

V času globalizacije svetovnega gospodarstva in informacijske družbe stopa v ospredje znanstvenih in aplikativnih ekonomskih razprav vprašanje vloge države v gospodarstvu. Mnenja ekonomistov in drugih družboslovcev so različna. Odločitev o tem, kaj bo država prepustila delovanju trga, je odvisna od verovanja v moč in nevarnost tržnih sil v nekem obdobju. Ker so posamezna obdobja po razvojni dinamiki različna, se tudi pomen in vloga države in trga v ekonomski praksi in teoriji spreminjata. V 20. stoletju se je vloga države stalno povečevala skoraj v vseh tržnih gospodarstvih (Rupnik, 1988, str. 54), saj je vse več dejavnosti postopno prehajalo pod njen neposredni in posredni nadzor. Kljub priseganju na delovanje tržnih zakonitosti je povsem jasno, da tržni mehanizem vedno sam po sebi ne more reševati zapletenih problemov gospodarskega razvoja. Odločitev o tem, ali naj določeno dejavnost prepustimo trgu ali državi, izhaja tudi iz tehtanja stroškov države in verjetnosti državne »zgrešitve« (Murn, 2001a, str. 7).

Zaznane pomanjkljivosti pretiranega delovanja države (visoki stroški in cene, izgube v javnih podjetjih, neučinkovitost investicij in negativni vplivi na razmestitev proizvodnih virov) so pripeljale do tega, da je v osemdesetih letih večina razvitih gospodarstev poskušala zmanjšati ekonomsko vlogo države predvsem s procesi deregulacije in privatizacije javnega sektorja, kar je obrodilo pozitivne premike, vendar ustvarja tudi nove ekonomske, politične in socialne dileme. Tak odgovor preprosto ne rešuje vseh problemov in ima omejen domet.

Na drugi strani je prišlo tudi do nekaterih strukturnih sprememb, ki zahtevajo povečano vlogo države. Tržne strukture sodobnih gospodarstev postajajo čedalje nepopolnejše. V takih razmerah prihaja v poštev nova ekonomska politika države, ki mora upoštevati spremenjeno strukturo, prisotnost netržnih mehanizmov delitve kapitala, blaga in storitev, razvojne dileme, razredne napetosti in dejstvo, da se sodobna razvita gospodarstva nenehno gibljejo v neravnotežju in imajo ciklično naravo (Murn, 2001a, str. 7).

V praksi se pojavljata dva temeljna teoretska ekonomska koncepta, ki ju zagovarjata strani neoliberalcev in postkeynesijancev. Oba koncepta se odražata v dveh nasprotujočih si politikah: industrijski politiki, kjer prevladuje teoretski koncept postkeynesijancev, in politiki konkurence, kjer je v ospredju koncept neoliberalcev. Vse države, vključno z razvitimi, izvajajo obe politiki, kar ustvarja precejšno anarhijo, zato si svetovne organizacije (WTO, OECD in EU) prizadevajo za rešitev problema z institucionalnimi pravili tako, da bi ustregle obema teoretičnima konceptoma in politikama.

1.1. Osnovne funkcije države v gospodarstvu

Dandanes v razvitih državah vlade in parlamenti odločajo o visokem deležu proizvedenih dobrin in storitev ter o prerazdelitvi bruto domačega proizvoda v korist posameznih privatnih proizvajalcev. Sodobne države izvajajo več pomembnih ekonomskih funkcij. Definicij o osnovnih funkcijah države v gospodarstvu je v teoriji veliko. Ena izmed definicij vsebuje naslednje funkcije države (Senjur, Rop, 1991, str. 4):

1. določanje pravnega okvira za **učinkovito delovanje tržnega gospodarstva**, s katerim se oblikujejo ekonomska pravila za gospodarske subjekte;
2. izvajanje makroekonomske **stabilizacijske funkcije**, s katero poskušajo blažiti gospodarska nihanja, da bi preprečile nezaposlenost, stagnacijo gospodarstva in stalno naraščanje cen;
3. izvajanje **alokacijske funkcije**, s katero naj bi dosegle zaželeno razmestitev proizvodnih virov;
4. izvajanje **prerazdelitvene funkcije**, s katero zagotavljajo minimalne standarde socialne enakosti in dohodkov prebivalstva, kar posredno vpliva tudi na gospodarstvo;
5. vedno pogostejše opravljanje tudi **razvojne funkcije**, saj lahko na ta način vplivajo na kakovost delovne sile, stopnjo akumulacije, spodbujanje tehnološkega razvoja in podjetniškega okolja in s tem na gospodarsko rast.

V osprednje ekonomske teorije in prakse stopa vprašanje, kakšna naj bo nova ekonomska vloga države v gospodarstvu. Mnenja med strokovnjaki so različna. V ameriški reviji *The Futurist* sta v letu 1999 izšla dva osrednja članka na temo scenarijev oziroma vizij razvoja avtorjev A. Hammonda in R. Costanze (Murn, 2001, str. 17). Scenarij oziroma vizija, ki jo opisujeta, narekuje, da prepustimo, da koncept svobodnega trga in tehnološkega napredka prinese zeleno napredovanje, uravnoveženi razvoj in dvig kakovosti življenja. Druga možna

verzija je, da dosežemo soglasje o potrebnih spremembah v prevladujočem liberalnem konceptu svobode trga. Po drugem konceptu mora biti vloga države aktivna in odgovorna, saj prevzame naloge večjega nadzora.

Sodobni trendi razvitih držav gredo v smeri zmanjševanja oziroma privatizacije javnega sektorja na eni strani in povečevanja državne nadzorne funkcije na drugi strani. Na področju interveniranja v posamezne sfere gospodarstva smeri še vedno niso povsem jasne, ker države vodijo tako industrijsko politiko kot politiko konkurence, ki sta si teoretično in praktično v nasprotju (Murn, 2001, str. 17).

1.2. Teoretična izhodišča o vlogi države v gospodarstvu

Nasprotja v sodobni ekonomski teoriji, ki jih mnogi označujejo kot krizo ekonomske znanosti, so nedvomno izraz različnih smeri njenega razvoja. Za devetnajsto stoletje velja, da je prevladoval pozitivizem, povezan z empirično verifikacijo, kajti za smiselne so veljale le tiste teorije, ki jih je bilo možno empirično potrditi (Andolšek, 1996, str. 193). V dvajsetem stoletju se je pojavil nov pristop, po katerem je zaradi kompleksnosti sistemov le malo možnosti za identifikacijo sistemskih zakonov oziroma aksiomov.

Nasprotja so vidna tudi pri pojmovanju konkurence. Klasična teorija poudarja popolno konkurenco kot ravnotežno stanje, ki ga je mogoče doseči le z upoštevanjem tržnih načel. V praksi prevladujejo različne oligopolne strukture, zato se pokaže takšna zamisel kot nerealno učbeniško okolje. Zato se druge teorije, predvsem po tridesetletju dvajsetega stoletja, zavzemajo za aktivno vlogo države, ki bi z ustreznimi ukrepi odpravljala tržne pomanjkljivosti.

1.2.1. Klasične teorije in metodologije

Začetki moderne ekonomske znanosti segajo v obdobje klasične politične ekonomije, ki sta ga s svojimi deli zaznamovala Adam Smith in David Ricardo. Liberalni kapitalizem s tržno konkurenco naj bi urejali prostokonkurenčni pogoji liberalnega kapitalizma, v katerem naj bi Smithova »nevidna roka« reševala vse probleme v blagovnem gospodarstvu na ravni polne zaposlenosti razpoložljivih proizvodnih faktorjev.

Vzpon marginalistične liberalne ekonomike se je začel v sedemdesetih letih devetnajstega stoletja s teorijami potrošnikovega, splošnega in panožnega ravnovesja. Poudarek je bil na razumevanju delovanja tržnega mehanizma, vendar še vedno z zaupanjem v njegov avtomatizem zagotavljanja ravnotežja.

1.2.2. Keynesova teorija

Z ugotovitvijo, da se narodnogospodarsko ravnovesje oblikuje tudi pod polnozaposlitveno ravnijo proizvodnje, je Keynes postavil nova izhodišča za oblikovanje alternativne

ekonomske teorije. S tezo, da mora skrb za zagotovitev polne zaposlenosti prevzeti ekonomska politika, je Keynes teoretično argumentiral državni intervencionizem, ki je bil že nekaj let neobhodna ekonomska realnost. Zaostreno krizo liberalnega kapitalizma kot sistema je bilo treba v tridesetih letih dvajsetega stoletja reševati z reformo kapitalizma. V praksi je reformo z javnimi deli (New Deal) uveljavil ameriški predsednik F. D. Roosevelt (Steiner A., Steiner F., 1991, str. 129). Država se je spremenila iz aparata prisile v aparat, ki pomirja razredna protislovja. S pomočjo poseganja države v delitev narodnega dohodka se je povečala zaposlenost proizvodnih dejavnikov, vključno z zaposlenostjo delovne sile.

1.2.3. Neoliberalne teorije

Kontinuirana gospodarska rast in visoka stopnja zaposlenosti sta pripeljala gospodarstvo v stagflacijo in v takih razmerah se je ekonomska teorija ponovno vrnila v (neo)klasični svet, v katerem pomanjkanje povpraševanja ne more ogroziti proizvodnje. Motnje pri delovanju ekonomskega sistema naj bi bile posledica neustrezne denarne politike. Nova klasična makroekonomika se uvršča v tradicijo splošnega ravnovesja, saj z izpeljavo teoremov potiska v ozadje povezavo teoretičnega sistema z realnostjo.

1.2.4. Postkeynesijanske teorije

V razvitem svetu so v zadnjih desetletjih nastopile nekatere bistvene strukturne spremembe. V osemdesetih letih dvajsetega stoletja se je razvila nova ekonomska politika države, ki mora upoštevati spremenjeno strukturo kapitalistične družbe, prisotnost netržnih mehanizmov delitve kapitala, blaga in storitev.

Postkeynesijanska ekonomska analiza pojasnjuje delovanje ekonomskega sistema z dinamičnim procesom gospodarske rasti kot posledice investicijske dejavnosti ekonomskih subjektov. Postkeynesijanski ekonomisti so spoznali, da uvajanje tehnoloških sprememb in proces investiranja potekata sočasno, saj je tehnični napredek rezultat zavestnega napora podjetnikov, ki se odzivajo na pritisk dinamične konkurence in maksimirajo dolgoročno rast. Vloga države postaja zanje zgodovinska nujnost, naloga ekonomske teorije pa je priprava izbora učinkovitih instrumentov ekonomske politike, ki bodo pomagali ohranjati visoko stopnjo zaposlenosti, nizko raven inflacije ter sprejemljivo delitev narodnega dohodka.

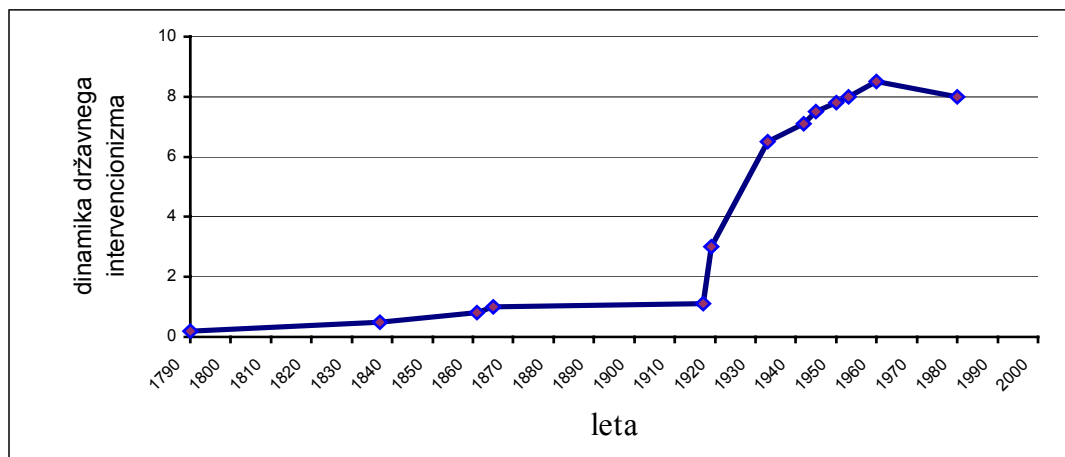
1.3. Opredeljevanje vloge države v gospodarstvu z industrijsko politiko in politiko konkurence

1.3.1. Industrijska politika

V prvi polovici osemdesetih let so razvojni ekonomisti v ZDA s študijami posameznih držav dokazovali, da sta njihova hitra gospodarska rast in razvoj rezultat preišljene ter usmerjene državne politike v posameznih sektorjih (Murn, 2001, str. 19). Dejansko je bila aktivna

industrijska politika prisotna v vseh državah, vključno z najbolj liberalno usmerjenimi, predvsem v časih dolgoročnejših recesij, saj so države z najrazličnejšimi ukrepi hotele spodbuditi gospodarsko rast.

Slika 1: Prikaz državnega intervencionizma skozi zgodovino¹

Vir: Steiner A., Steiner F., 1991, str. 127.

Industrijska politika obsega aktivnosti ekonomske politike, katerih namen je vplivati na splošne mehanizme alokacije proizvodnih faktorjev ali na dejansko alokacijo virov med proizvodnimi sektorji, in jih ne moremo šteti med ukrepe monetarne in fiskalne politike (Murn, 2001, str. 19). Instrumenti industrijske politike so lahko razvrščeni v dve skupini: na tiste, ki delujejo na makroekonomski ravni in so praviloma za podjetja neselektivni, in na instrumente na mikroekonomski ravni. Glede na mehanizme delovanja so ukrepi industrijske politike razdeljeni na spodbude, omejitve in sankcije.

V razvojnem procesu mora sodelovati tudi država, ki si mora prizadevati doseči dinamične primerjalne prednosti s tem, da namerno posega v delovanje tržnih sil. Industrijska politika mora spodbujati institucionalne spremembe in ustvariti poslovno okolje, v katerem podjetja ohranjajo konkurenčnost in se hitro odzivajo na nove tržne priložnosti. Določeno obliko industrijske politike danes vodijo praktično vse razvite, tudi najbolj liberalistično usmerjene države in različne ekonomske integracije. Industrijska politika Evropske unije ima danes precej drugačen koncept, kot ga je imela pred dvajsetimi leti. Osrednji cilji njene sedanje politike so povečanje konkurenčnosti podjetij na globalnem trgu, kreiranje novih delovnih mest in razvoj informacijske infrastrukture. Vse to skuša doseči z dinamičnimi ukrepi industrijske politike (Murn, 2001, str. 19).

¹Na podlagi razpoložljive literature ni mogoče jasno opredeliti obsega državnega intervencionizma. Graf prikazuje dinamiko državnega intervencionizma.

1.3.2. Politika konkurence

V politiki konkurence prevladuje neoklasična ekonomska misel, ki temelji predvsem na strukturi trga. V gospodarstvu naj bi delovala idealna tržna struktura, to je popolna konkurenca. Vendar dandanes v svetu ni dejavnosti, ki bi ustrezala zahtevam popolne konkurence.

Politika konkurence je pogosto označena kot politika, ki je nujno potrebna za uravnavanje konkurenčnega procesa in odpravljanje raznih oblik distorzij na trgu. Njena osrednja naloga je skrb za konkurenco med podjetji v vseh ekonomskih aktivnostih in za učinkovitost delovanja tržnih zakonitosti v celoti. Temeljno izhodišče, na katerem sloni, je predpostavka, da trgi ne delujejo popolno, zato morajo države vzpostaviti ustrezne pogoje, da bodo delovali ustrezno. Kot institucionalni sistem je politika konkurence nastala v domeni razvitih zahodnih gospodarstev. Njene osnove so bile leta 1890 postavljene v ZDA. V zahodni Evropi se je začela uveljavljati mnogo kasneje. Institucionalna ureditev v Evropski uniji, ki je skupna za vse države članice, je osredotočena na klasično preprečevanje nastanka nepopolnih tržnih struktur ali protimonopolno zaščito ter sprejemanje ukrepov v korist posameznih podjetij, zaradi katerih imajo prejemniki teh intervencij na trgu določene prednosti pred ostalimi podjetji (Murn, 2001, str. 20).

1.4. Institucionalizirana pravila o državnih intervencijah

Da bi se instrumenti in ukrepi industrijske politike izvajali v določenih okvirih, so bila v okviru politike konkurence sprejeta skupna institucionalna pravila, ki izhajajo iz izkušenj razvitih zahodnih držav. Politika državnih pomoči Evropske unije izhaja iz teorije, da so pomoči potrebne, če resnično korigirajo tržne pomanjkljivosti, kot so eksternalije, ekonomije obsega in asimetrične informacije. Vendar so tržne pomanjkljivosti potreben, ne pa zadosten pogoj za dodeljevanje državnih pomoči, ker so stroški njihovega napačnega dodeljevanja lahko celo večji kot same tržne pomanjkljivosti. Sistem državnih pomoči v Evropski uniji je zasnovan pretežno tako, da namesto povečevanja skupne družbene blaginje bolj skrbi, da se z državnimi pomočmi ne bi izkrivljala konkurenca med državami članicami, katerih trgi tvorijo notranji trg Evropski uniji.

Po letu 1970 so se pravila državnih pomoči v Evropski uniji začela intenzivneje oblikovati in dopolnjevati. Štirideset let konkurenčne politike v Evropski uniji je pokazalo, da je bila politika državnih pomoči dolgo marginalni del konkurenčne politike. V primerjavi z ZDA se v Evropski uniji skrbno spremljata položaj in konkurenčnost evropskega gospodarstva (Murn, 2001a, str. 8).

Temeljna značilnost vseh ukrepov, ki imajo naravo državne pomoči, je pridobitev ugodnosti za podjetje in obenem nastanek bremena za državo. Državna pomoč je namreč opredeljena kot odhodki ali zmanjšani prihodki države, ki predstavljajo korist za prejemnika pomoči in mu tako zagotavljajo prednost pred konkurenti in so namenjeni za financiranje in

sofinanciranje programov v institucionalnih enotah, ki se ukvarjajo s tržno proizvodnjo blaga in storitev.

1.5. Razlogi za dodelitev državnih pomoči

Podjetja preko državnih pomoči dobivajo podporo, ki lahko izboljša neprimerno učinkovitost razporeditve proizvodnih dejavnikov kot posledico tržne neučinkovitosti. Državne pomoči so sredstvo za uveljavljanje nacionalnih interesov. Državne pomoči lahko po razlogih, zakaj se dodeljujejo, delimo na (Prosen, 2001, str. 13):

1. pomoči, ki naj bi zmanjšale tržne neučinkovitosti;
2. pomoči, ki naj bi olajšale prilagajanje spremembam;
3. pomoči, ki naj bi promovirale domača podjetja in panoge, oziroma pomoči, ki so dodeljene kot odgovor na podporo tuje države tujim podjetjem;
4. pomoči, ki jih vlade razdelijo kot pomoč različnim interesnim skupinam.

V nekaterih primerih se zgodi, da imajo posamezne interesne skupine v državi zelo močan vpliv na vlade, kar ima za posledico, da dodeljene državne pomoči predstavljajo nekakšne vrste prerazporeditev dohodka politično močnim in dobro organiziranim skupinam, namesto da bi služile kot sredstvo zmanjševanja negativnih posledic, ki jih prinašajo tržne neučinkovitosti.

Posamezne države s svojo pomočjo krepijo konkurenčni položaj svojega »paradnega konja« v primerjavi z drugimi gospodarskimi subjekti na trgu. To lahko privede do spora med konkurenti. Zaradi na novo nastalega položaja ter različnih potreb in interesov med konkurenti začnejo tisti, ki državne pomoči niso dobili, pritiskati na svoje vlade, naj rešijo nastalo situacijo, ki jo je povzročila državna pomoč konkurenčnemu subjektu. Tako lahko prav državne pomoči povzročijo povračilne ukrepe druge države in s tem ogromne stroške. Take vrste pomoči lahko pomenijo precejšnjo izgubo, vsekakor pa v večini primerov spadajo med tiste, ki izkrivljajo konkurenco, kar pripelje do neučinkovitosti in predstavlja davčno breme.

To pa je le eden od vidikov. Državne pomoči so v mnogih primerih potrebne in omogočajo rast in razvoj oziroma obstoj panog in podjetij. Gospodarski subjekti, ki poslujejo v času ekonomske globalizacije in regionalne integracije, so namreč soočeni z vedno močnejšo konkurenco in sami niso sposobni zagotavljati optimalnih pogojev poslovanja, ki bi dvignili raven produktivnosti in gospodarsko učinkovitost.

Vlade si zato prizadevajo, da bi s potrebnimi ukrepi vzpostavile ravnotežje med učinkovitostjo in stroški, ki nastanejo zaradi procesa prilagajanja novim tržnim razmeram. Državne intervencije so postale pomemben dejavnik pri reševanju gospodarske krize v državi. To se je pokazalo po terorističnih napadih na ZDA 11. septembra 2001, ko je vlada brez oklevanja namenila 40 milijard dolarjev za gospodarske intervencije. Lahko bi rekli, da se

države po tem dogodku vedejo drugače, kot so se vedle do nedavnega. Brez obotavljanja so sklenile, da bodo z intervencijami v gospodarstvo skušale rešiti podjetja iz finančnih težav.

1.6. Keynesijanski pristop vlad po svetu

11. september 2001 je povzročil pretres v mednarodni politični-ekonomski ureditvi. Tržno gospodarstvo je vstopilo v obdobje politično-ekonomskih negotovosti in velikih finančnih tveganj. V ospredje stopa potreba po obvladovanju pogubnih vplivov recesije, vojaška varnost države, podpora finančnemu sistemu in kritičnim industrijskim panogam, pomembne postajajo socialne podpore in drugi socialni transferi. Recesije in vojne so vedno napovedovale močno državo, višje državne izdatke ter naraščajoče proračunske deficite, na drugi strani pa ohlapnejšo monetarno politiko in manjšo skrb za inflacijo (Kovač, 2001b, str. 7).

V ZDA delujejo vlada, parlament in centralna banka po 11. septembru z visokim notranjepolitičnim soglasjem, medtem ko v EU Evropska komisija in centralna banka nimata skupnega stališča, kadar se morata odločiti v kriznih razmerah. Zato je zelo pomembno, da je v EU usklajeno delovanje monetarne in fiskalne politike ter jasno politično sodelovanje, kar bo zagotavljalo doseganje strateških ciljev ekonomske politike.

ZDA so sprejele stališče, ki ga simbolizira šola Johna M. Keynesa, in sicer državnointervencionističnega pristopa k upravljanju gospodarstva. Razlogi so jasni. Teroristični napad je prizadel veliko gospodarskih panog – turizem, oglaševanje, svetovalne službe, založbe, telekomunikacije, medije, prevozne storitve – in je vplival na vse dele svetovnega gospodarstva. V podjetjih so se pojavile velike finančne težave, in zato so le-ta iskala rešitev v državni pomoči.

Kakor koli tako ravnanje države izgleda upravičeno kot odgovor na izjemno situacijo po 11. septembru 2001, je potrebno bolj pozorno oceniti razmere, ki niso tako enostavne. Razlogi krize v letih 2001 in 2002 segajo globoko. Svetovno gospodarstvo je slabelo že več mesecev pred 11. septembrom. Po desetletni konjunkturi se je rast občutno zmanjšala. Postavlja se vprašanje, ali je bil 11. september glavni krivec za nastalo gospodarsko krizo, ali pa so se začele razmere v velikem delu svetovnega gospodarstva slabšati že pred terorističnim napadom, zato mnogi uporabljajo 11. september le kot izgovor za poslabšanje globjih težav. Zato je pomembno, da poznamo gospodarske razmere, ki so vladale v letu 2001.

2. GOSPODARSKE RAZMERE V LETU 2001

V zadnjem desetletju se je gospodarsko okolje temeljito spremenilo. Njegovi temeljni stebri so postale storitve, znanje, veščine in mala podjetja. Za uspešen spopad s konkurenčnimi pritiski v mednarodnem gospodarstvu mora biti podjetje trdno, uspešno in dobičkonosno. Ustvarjati mora bogastvo, ohranjati in odpirati nova delovna mesta in prispevati k stalni

gospodarski rasti ter se ozirati in prilagajati na dogajanja v poslovnem okolju. Trend, ki je vplival na splošno stanje mednarodnega gospodarstva na prelomu tisočletja, je globalizacija, ki je povzročila močnejše zraščanje narodnih gospodarstev (Lukšič, 2000, str. 36-37).

2.1. Globalizacija je lahko problematična

Globalizacijski procesi so doslej temeljili na zamisli o svobodnem pretoku idej ter ljudi, blaga in kapitala, pri čemer je bila pravna politična in vojaška varnost teh transakcij povsem nevprašljiva. Zagotavljala jo je dejanska ekonomska, politična in vojaška vloga ZDA in gosta formalna mreža mednarodnih institucij. Dolgoletna rast bruto domačega proizvoda z nenehnim večanjem dohodkov in premoženja korporacijskega in zasebnega sektorja je oblikovala nov obrazec gospodarskega življenja Američanov. Da bi ohranili doseženo raven porabe in ekonomskega udobja, se ekonomski osebki zelo hitro prilagajajo spremenjenim okoliščinam na trgu. Spremembe potekajo tako na makroekonomski ravni z ukrepi centralne banke kot na mikroekonomski ravni, kjer korporacije in majhna podjetja posodablajo proizvodnjo, skušajo povečati dobiček in učinkovitost z združevanjem in akvizicijami ter tudi na račun odpuščanja delavcev. Finančni trg je zelo občutljiv na negativna pričakovanja. Če prevladuje prepričanje, da se pojavlja upadanje dobička, bodo cene delnic še bolj padle. Naložbe se bodo zmanjšale in z njimi tudi zagon produktivnosti, to pa je do pred kratkim pogojevalo visoko gospodarsko rast brez visoke inflacije (Savin, 2001, str. 13).

V letu 2001 se je gospodarsko in finančno okolje temeljito spremenilo. Glavni razlog je dogajanje v ZDA, največjem svetovnem gospodarstvu, kjer so se pokazali prvi znaki upadanja gospodarske aktivnosti. Po desetih letih nepretrgane rasti je postalo ameriško gospodarstvo zelo pomembno za svetovno konjunkturo. Globalizacija gospodarstva je dosegla tako stopnjo, da praktično ni države, ki bi se lahko izognila recesijam, ki se začnejo drugje. Gospodarstvo ZDA predstavlja dobro četrtno svetovnega gospodarstva, poleg tega prek Združenih držav tečeta kar dve tretjini svetovnega finančnega prometa (Šoštarč, 2001, str. 2). Dejstvo je, da svetovno gospodarstvo še ni bilo tako povezano kot zdaj in v prihodnosti bo ta povezanost še večja. Prepletenost svetovnega gospodarstva je dosegla stopnjo, ko praktično ni države, ki je ne bi prizadelo dogajanje v drugih državah, zlasti če gre pri tem za ZDA. Napovedi o prihodnjem gibanju bruto domačega proizvoda so bile pesimistične za vsa svetovna gospodarstva (glej Tab. 1, na str. 11).

V zadnjem desetletju dvajsetega stoletja so ZDA utrdile svoj hegemonistični položaj v svetovni skupnosti s politično močjo, vojaškim in gospodarskim vplivom. V preteklih letih so postale države kot na primer države EU, Japonska in azijske države zelo odvisne od ZDA, ki so bile »motor« rasti, preko mednarodne menjave in s selitvijo proizvodnje multinacionalk v države v razvoju. Zato je padec na finančnih trgih in zmanjšanje gospodarske rasti vplival na vsa gospodarstva po svetu. Ameriško gospodarstvo je v zadnjih desetih letih stalno naraščalo. Glavni dejavniki te rasti so bili porabniki z rastočo potrošnjo, stabilen finančni sistem ter

gospodarske naložbe, ki so imele glavno vlogo v tem rastočem ciklu, posebno naložbe v nove tehnologije.

Tabela 1: Odstotna sprememba bruto domačega proizvoda v izbranih državah v letih 2000 in 2001 po napovedih Mednarodnega denarnega sklada (IMF)

Država	2000	2001 ¹	2001 ²
ZDA	5,0	3,2	1,5
Evropska Unija	3,4	3,4	2,4
Japonska	1,7	1,8	0,6
Azijski tigri (Hong Kong, Singapur, Južna Koreja, Tajvan)	8,2	6,1	3,8
Afrika	3,0	4,4	4,2
Latinska Amerika	4,1	4,5	3,7
Rusija	5,8	4,1	4,0

¹ napoved IMF v oktobru 2000

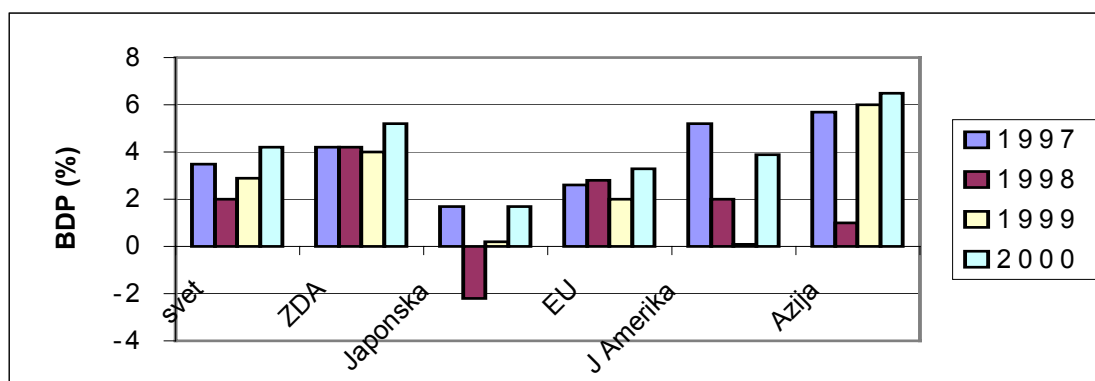
² napoved IMF v aprilu 2001

Vir: Waiting for Growth, 2001, str. 88.

2.2. Dejavniki finančne ekspanzije ob koncu 90-ih let

V devetdesetih letih je proizvodnja v ZDA naraščala po 5-odstotni stopnji na leto v primerjavi s 3,5 odstotki v osemdesetih letih. Celotna proizvodnja je naraščala zaradi kapitalskih investicij, tehnološkega napredka in izboljšanja poslovnih procesov. Ta rast se je nadaljevala tudi po letu 1997 ob pojavu azijske finančne krize ter po letu 1998, ko je prišlo do kreditnih težav v Rusiji. Bruto domači proizvod je stalno naraščal, kljub omenjenim gospodarskim krizam v pomembnih delih sveta.

Slika 2: Odstotna sprememba bruto domačega proizvoda v izbranih državah v obdobju od leta 1997 do leta 2000

Vir: Whalen, 2001, str. 62.

Glavni generator gospodarskega razcveta je bil finančni sistem, ki ima v ameriškem gospodarstvu zelo pomembno vlogo. Borza deluje kot institucija, ki omogoča vsestransko uporabo obetavnih novih generičnih tehnologij. Na začetku prejšnjega desetletja je vrednost delnic ameriških družb predstavljala približno 60 odstotkov BDP, leta 2001 pa je znašala 181 odstotkov BDP, kljub slabšim poslovnim rezultatom. Število delničarjev se je povečalo od 50 milijonov delničarjev na več kot 84 milijonov (Bošković, 2001, str. 42).

Borzni balon je poganjal družbeni razvoj v ZDA in je pripomogel ter pospešil hitrost in razsežnost tehnoloških inovacij. Visoka rast borznih tečajev je bila posledica novo ustanovljenih internetnih podjetij ob koncu devetdesetih let ter velikih vlaganj v informacijsko tehnologijo (190 milijard dolarjev v letih 1999 in 2000), kar je znižalo stroške in povečalo proizvodnjo. Do neslutene rasti cene delnic je prišlo tudi zaradi neizmerne ponudbe kapitala velikih investitorjev in državljanov, ki so se zlasti v ZDA močno zadolžili v bankah s ciljem, da obogatijo z nakupom hitro rastočih cen delnic. Vsi udeleženci so se zavedali hazardnega značaja igre. Nori borzni zagon je nosilec nove informatične generične tehnologije predal toliko kapitala, da se je neizmerno hitro širila uporaba medmrežja in drugih telekomunikacij (Stanič, 2001, str. 20). Tako se je začelo obdobje »nove ekonomije«.

Pojem nove ekonomije opredeljuje dogajanje v gospodarstvu v zadnjem desetletju in se nanaša predvsem na prisotnost dveh trendov: globalizacije poslovanja in izjemnega napredka na področju informacijske tehnologije. Oba trenda sta popolnoma spremenila tradicionalne poslovne modele ter prisilila podjetja in posameznike k hitremu prilagajanju omenjenim spremembam.

Podjetja so preusmerjala svoje poslovanje iz proizvodnih dejavnosti v različne oblike finančnih aktivnosti. Velik obseg likvidnosti in najem kreditov po nizkih obrestnih merah sta omogočila podjetjem velika vlaganja v informacijsko tehnologijo in izgradnjo obsežne telekomunikacijske mreže. Dejavniki, ki so prispevali k spremenjenemu načinu poslovanja so bili (Beyond the Internet Bubble, 25.10.2001):

- nizka in stabilna realna in nominalna obrestna mera,
- veliko povpraševanje po kreditih,
- trgovanje z obveznicami se je podvojilo na 25 bilijonov dolarjev do konca leta 1997,
- tržna vrednost podjetij je naraščala približno trikrat hitreje kot gospodarska rast,
- vrednost delnic podjetij, ki so kotirala na borzi, se je od leta 1989, ko je znašala 2,3 bilijone dolarjev, povečala na 17,1 bilijona dolarjev v letu 2000 (delnice internetnih podjetij so zrasle za 162 odstotkov),
- od leta 1982 do leta 1999 je indeks Dow Jones letno nominalno rasel v povprečju za 16 odstotkov oziroma od številke 1.000 na 11.000,
- vrednost investicijskih skladov v ZDA je narasla od 1 bilijona dolarjev v letu 1990 na 7 bilijonov dolarjev v letu 1997,
- poslovanje z izvedenimi finančnimi inštrumenti se je povečalo od 2 milijard dolarjev v letu 1990 na preko 100 milijard dolarjev v letu 2000,

- veliko število združevanj in prevzemov v 1990. letu.

Rast tečajev je trajala devet let, zaradi pričakovanj trgovanja, da gre za izjemno obetavne naložbe v podjetja medmrežja nove ekonomije, katerih delnice bo mogoče prodajati po vse višjih cenah.² Ko se je evforija okoli revolucije v mikroelektroniki poglobila, je postalo jasno, da so bili tečajji napihnjani, kar je spomladi 2000 povzročilo razpok špekulativnega mehurčka (Mandel, 2001, str. 43). Finančni trgi so se soočili z velikimi izgubami, ki so bile posledica padca tečajev delnic, ki so se v četrtem trimesečju leta 2000 znižali za 1,43 odstotka, v primerjavi s povečanjem od 18 do 20 odstotkov v devetdesetih letih. Glavni nosilci ameriške tehnološke revolucije, kot so Microsoft, Intel, Cisco, Lucent ali Yahoo, so izgubili več kot polovico svoje borzne vrednosti. Podjetja so prehitro rasla, širila svoje poslovanje z vedno večjimi investicijami v nove tehnologije in izgubljala dobičkonosnost (Bošković, 2001a, str. 35). Ideje o blaginji, bogastvu, vera v napredek in revolucionarno moč tehnologije so se razblinili.

Tabela 2: Ocenjena donosnost delnic na podlagi borznega indeksa Standard & Poor 500 v letu 2001

Obdobje	31. 12. 2000	31. 1. 2001	12. 3. 2001
1. četrletje 2001	5,1%	0,6%	-5,8%
2. četrletje 2001	5,5%	1,1%	-3,0%
2001	9,2%	6,5%	2,7%

Vir: Vickers, 2001, str 33.

2.3. Vzroki gospodarske stagnacije

Recesija, ki se je začela kazati v letu 2001, je rezultat štirih faktorjev: izredno visokih obrestnih mer v letu 2000, visokih cen nafte, ki so povzročile nižje realne prihodke v energetsko intenzivnih panogah, precenjenosti dolarja ter padca kapitalskega investiranja na finančnih trgih. Investiranje v računalniško tehnologijo je padlo na 6,5 odstotno rast na letni ravni v primerjavi s povprečno letno rastjo 25 odstotkov v obdobju od leta 1995 do leta 2000 (Jasinowski, 2001, str. 61). Nezaupanje v finančni sistem je prispevalo k slabšanju gospodarskih kazalcev v ZDA, prav ameriško gospodarstvo je v zadnjem desetletju pokrivalo proračunski primanjkljaj na račun tujih investitorjev. Za pokrivanje primanjkljaja v letu 2001 bi potrebovali 500 milijard dolarjev tujega kapitala (Bošković, 2001a, str. 35). Da bi spodbudili gospodarsko dejavnost, ki je začela kazati znake resnega pešanja, je ameriška centralna banka v začetku leta 2001 znižala obrestno mero za pol odstotka in jo spustila na

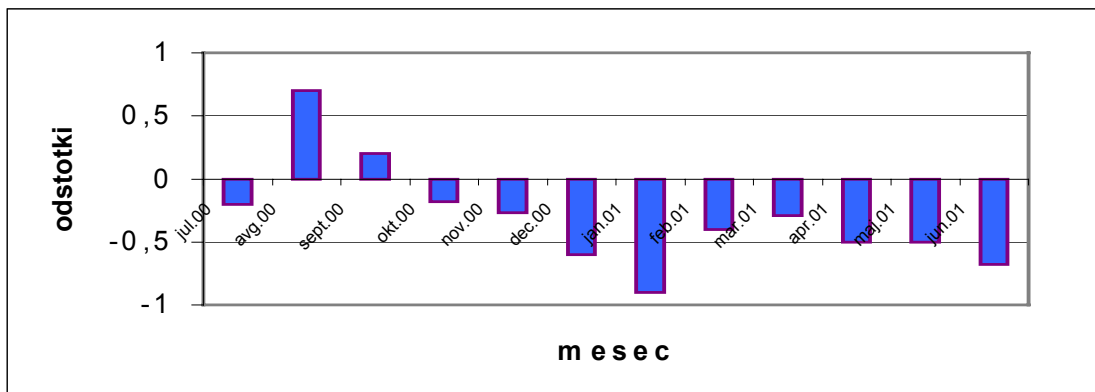
²Najbolje se to vidi na primeru vrednosti delnic Microsofta. Borzna vrednost delnic Microsofta je bila leta 1999 ocenjena na 602 milijardi dolarjev. Če bi se podjetje ocenilo na osnovi upoštevanja realne dobičkonosnosti, pa bi bil Microsoft vreden le 66 milijard dolarjev ali 11 odstotkov tedanje tržne vrednosti. Kar 89 odstotkov tržne vrednosti njegovih delnic je bilo pogojevano z oceno javnosti, da je to izjemno obetavno podjetje (Stanič, 2001, str. 22).

šest odstotkov. S tem je centralna banka želela opozoriti finančni trg, da upočasnitev gospodarske dejavnosti vodi v recesijo in da želi prav to preprečiti.

2.3.1. Slabšanje gospodarske aktivnosti že v letu 2000

Proizvodnja se je skozi desetletno obdobje globalizirala, kar je zelo povečalo proizvodne zmogljivosti in intenziteto konkurence zunaj meja posameznih držav. Proizvodi so postali rezultat dela razširjenih mrež, ki se raztezajo po vsem svetu, in ne več samo posameznih organizacij. V zadnjem četrtletju leta 2000 je padec proizvodnje povzročil slabitev gospodarske aktivnosti. Zaradi zmanjšanja domače potrošnje so začela podjetja kopičiti zaloge in se soočati z neizkoriščenimi kapacitetami v letalskem in informacijskem sektorju, trgovini in telefoniji. Tako so se nekdanje bleščeče panoge znašle v stiski.

Slika 3: Mesečna odstotna sprememba industrijske proizvodnje v ZDA v obdobju od julija 2000 do junija 2001

Vir: Jasinowski, 2001, str. 61.

Največje korporacije so v začetku leta 2001 v želji po zniževanju stroškov napovedale množična odpuščanja: General Electric naj bi v naslednjih dveh letih odpustil 75.000 zaposlenih, DaimlerChrysler 26.000, Procter & Gamble 22.000, Nortel Networks 21.150, Lucent 16.000, Motorola 11.000, WorldCom 10.000, Sara Lee 7.000, Delphi 7.000, J.C. Penney 5.300, Cisco Systems 5.000 in prav toliko Intel (Let the Bad Times Roll, 2001, str. 69).

Nadaljnji sprožilec upadanja svetovnega gospodarstva je bila **telekomunikacijska panoga**. Večina telefonskih koncernov je bila pripravljena na dvomestne stopnje rasti. Ko so bile prodane licence za tretjo generacijo mobilne telefonije, so morala uspeha vajena podjetja mobilne telefonije, kot so Deutsche Telekom, Vodafone, France Telecom ali španska Telefonica, plačati približno 250 milijard mark evropskim finančnim ministrom. To je imelo katastrofalne posledice za finančni trg in panogo, saj se je vrednost tečajev teh podjetij prepolovila. Telefonske družbe so morale jemati ogromne kredite (skupno 325 milijard dolarjev), da so lahko plačale visoke pristojbine in vlagale v infrastrukturo, cene, ki so jih

lahko iztržili za svoje storitve, pa so upadale. Bančni posojilodajalci temu sektorju so v ZDA in Evropi izgubili več kot 30 milijard dolarjev, propadlo je 20 milijard dolarjev tveganega kapitala, vloženega na borzo (Bošković, 2001b, str. 58). Banke, ki so dotlej z zaupanjem v bodočo rast dodeljevale milijardna posojila, so zamrznile posojilne linije. Potem so velike telekomunikacijske družbe od AT & T prek Deutsche Telekom do finske Sonere svoje prvotne naložbene načrte drastično skrčile. Posebej so bila s padcem naročil prizadeta visoko tehnološka podjetja in družbe, ki izdelujejo telekomunikacijsko opremo, kot so Nokia, Ericsson, Lucent Technologies, Alcatel ali Siemens. (Psihologija neke recesije, 2001, str. 15)

Na svetovnih gospodarstvih je veljalo pravilo, da se veliko zadolžuje in vlaga, s tem se zelo povečuje število podjetij, ko pa izbruhne finančna kriza, vlagatelji ostanejo brez naložb, podjetja pa gredo v stečaj. Vpliv teh šokov je bil še toliko večji zaradi globaliziranosti finančnih trgov in internacionalizacije podjetij. Glavna lekcija iz zgodovine sodobnega gospodarstva je, da živimo v gospodarstvu, ki je povezano v svetovno omrežje. Večje motnje v svetovni trgovini, financah, pri potovanjih in v proizvodnji imajo hude posledice za svetovno gospodarstvo. Svetovni gospodarski izpad je bil zaradi razblinjenega finančnega mehurčka Združenih držav hujši, kot se je prvotno predvidevalo, in povezave med trgi močnejše, kot se je na splošno mislilo (Sachs, 2001, str. 5).

Konec novembra 2001 je Nacionalni urad za ekonomska raziskovanja (NBER) v ZDA objavil podatek, da se je recesija v ZDA začela marca 2001. Vsi dejavniki v gospodarstvu v letu 2001, ki sem jih omenila, so prispevali k pojavu recesije v ZDA, v državah EU – Nemčiji in na Japonskem. Prišlo je do pojava »sinhronizirane« recesije, prvič po dvajsetih letih (Recession: from Fantasy to Reality, 28.12.2001.)

Glavni dogodek, ki je drastično pretresel svet in, lahko bi rekli, dal končni »zagon« recesiji ter dodatno destabiliziral že tako ranljivo svetovno gospodarstvo, je bil teroristični napad na Washington in New York 11. septembra 2001. Kljub povečani sposobnosti hitrejšega prilagajanja družb gospodarskim spremembam je ameriški kongres sprejel stališče v podporo aktivni vlogi države pri oživitvi ekonomske politike, in sicer z ekspanzivno fiskalno politiko z večjimi državnimi izdatki za vojsko in državno varnost, z uvedbo davčne reforme, denarnimi pomočmi panogam, ki so zašle v velike finančne težave kot na primer sektor turizma in prevoznništva. Po prepričanju Združenih držav naj bi imela vrnitev k ukrepom keynesijanizma stimulatívne učinke na gospodarstvo.

3. GOSPODARSTVO PO 11. SEPTEMBRU 2001

Teroristični napad na New York in Washington 11. septembra 2001 ter posledice, ki so se kasneje pojavile, so spremenile poslovno okolje »nove ekonomije« in omajale zaupanje v finančni sistem ter varnost države. Zdi se, da se je v trenutku terorističnih napadov že prej šibka konjunktura prevesila v recesijo, globalizacija, prevladujoči trend minulega desetletja, pa se je ustavila. Po velikih združitvah podjetij v zadnjih letih sta se povečali navezanost drugih držav na ZDA in prepletenost svetovnega gospodarstva. Upočasnjevanje gospodarske

dejavnosti v ZDA se je po trgovinskih kanalih preneslo tudi na mednarodno konjunkturo, kar onemogoča konkretne rešitve in realne ocene nastale gospodarske škode. V letih 1990 in 1991, ko so ZDA zašle v recesijo zaradi zalivske vojne, sta imeli Evropa in Japonska visoko stopnjo gospodarske rasti. Evropska podjetja so po gospodarski krizi uspešno okrevala. S stalnim procesom deregulacije, z gospodarsko integracijo, plačilno disciplino na vseh ravneh ter z uvedbo evra so vzpostavila pogoje za trajnostni gospodarski razvoj (Ješovnik, Ferlinc, 2002, str. 46).

Leto 2001 je prineslo velike spremembe za vsa tri največja svetovna gospodarstva. 11. september je prišel v izredno občutljivem obdobju in je imel neposreden vpliv na poslovno in potrošniško zaupanje. Podjetja so se znašla v finančnih težavah, za katere iščejo vzroke v terorističnih napadih. Politika podjetij se je od doseganja velikih dobičkov kot cilja usmerila k iskanju rešitev za zniževanje stroškov. 11. september 2001 je postal za večino podjetij odličen izgovor za množična odpuščanja ter krivec za sanacijske posege, pripravljene že pred 11. septembrom. Proizvodnja se ustavlja tako v ZDA kot v Evropi, na Japonskem pa nazaduje. Danes v svetu ni nobene države, ki bi lahko prevzela vlogo gonilne sile. Prav zato se ZDA zavedajo, da brez široke podpore v svetu svojih ciljev, kot je ponovna oživitev gospodarstva, ne bodo mogle doseči. Svetovni kapitalizem se je 11. septembra znašel na prelomni točki. Tržno gospodarstvo in srednjeročna prihodnost svetovnega gospodarstva sta postali negotovi.

3.1. Ranljivost velikih sil

Teroristični napad na New York in Washington je že prej ranljivo ameriško gospodarstvo potisnil v recesijo s tem, ko je omajal potrošniško zaupanje, glavno oporo tega gospodarstva. Napadeni so bili trije simbolni stebri politično-gospodarske ureditve. Svetovni trgovinski center s svojo poslovno mrežo pooseblja prednosti in razvojne sposobnosti sodobne gospodarske globalizacije. Pentagon je center ameriške vojaške moči, s katerim so ZDA ohranjale svojo politično, gospodarsko in kulturno prevlado na svetovni ravni. Bela hiša (tretje letalo, ki naj bi jo napadlo, je prej strmoglavilo) predstavlja center ameriške geostrateške, neohegemonistične in neoimperialistične politike osvajanja sveta (Ivanović, 2002, str. 11). Napad na gospodarstvo in nacionalno varnost je resno omajal zaupanje v državni sistem in napovedal začetek negotovih in nepredvidljivih razmer v gospodarstvu. Zakaj je 11. september 2001 spremenil podobo sveta? Možen odgovor je lahko, da so bile ZDA napadene na svojem ozemlju, še vedno je prisoten strah pred novimi terorističnimi napadi, vojaški ukrepi lahko trajajo v nedogled in se razširijo tudi na druga ozemlja.

Sodobna znanost razlaga svet s pomočjo teorije kompleksnih sistemov in z nepredvidljivostjo kaotičnih preskokov, ki učinek majhnih sprememb preoblikuje v globalne systemske premike. Zamah metuljevih kril na eni strani sveta lahko povzroči tornado na njegovem drugem delu. In prav ta učinek »metuljaste ekonomike« zaznamuje tri globalne politično-gospodarske posledice terorističnega napada (Kovač, 2001, str. 7):

1. Realni in finančni sektor ameriškega gospodarstva, ki sta bila že pred 11. septembrom na robu recesije, je prizadel padec potrošniškega in investicijskega zaupanja. Postavlja se vprašanje o trajanju in razsežnosti recesije.
2. Širjenje ameriške krize na svetovno raven. Svetovno gospodarstvo je v devetdesetih letih poganjala ameriška gospodarska rast. Evropska unija je pred odločilnimi koraki zunanje širitve in nima pravih ekonomskih vzvodov za preprečevanje morebitne globlje svetovne recesije. Nihče ne more nadomestiti ekonomske vloge ZDA v svetovnem gospodarstvu in zato tudi ne more preprečiti gospodarskega zastoja na svetovni ravni.
3. Sodobni informacijski družbi in postmodernim vrednotam je ustrezala pacifistična politično-ekonomska logika. Terorizem je koncept svobodne, demokratične in varne družbe, zgrajene na podlagi odprtega globalnega gospodarstva, postavil pod vprašaj. Liberalna ideja o gospodarskem svetu brez političnih meja se lahko uspešno razvija naprej na podlagi politične kooperacije in medsebojnega zaupanja do reform, ki bi lahko sestavljale drugačno mednarodno politično, gospodarsko in vojaško ureditev na svetovni ravni.

3.2. Posledice terorističnega napada na svetovno gospodarstvo

Strokovnjaki menijo, da je praktično nemogoče oceniti vpliv terorističnih napadov na svetovno gospodarstvo, saj je gospodarska rast v letu 2001 stagnirala praktično po celem svetu. V prvih dneh po napadih so v javnost prihajale ocene o skorajda nepredstavljivo visoki škodi, ki so jo v največji meri utrpeli letalske družbe in zavarovalniška industrija. Neposredna gospodarska škoda v obliki vrednosti uničenega premoženja znaša 16 milijard dolarjev, zavarovalniški stroški pa dodatnih 5 milijard dolarjev (Osolnik, 2001, str. 13). Uničeno je bilo veliko več kot samo simbol ameriškega kapitalizma in gospodarske moči. Uničene so bile pisarne investicijskih bank, vzajemnih skladov, borznoposredniških hiš in drugih družb, povezanih s poslovanjem na Wall Streetu, predvsem pa je terorizem zahteval po prvih ocenah več kot 6000 smrtnih žrtev. Izjava, ki jo je podal Horst Kohler, generalni direktor mednarodnega denarnega sklada (IMF) 12. septembra 2001: »Terorizem je zahteval mnogo življenj, vendar bo imel ta dogodek kratkoročne posledice za mednarodno gospodarstvo in globalni finančni sistem,« se je pokazala za preveč optimistično (WTO, 2001, str. 40). V novembru 2001 je IMF popravil svoje napovedi o prihodnjem gibanju bruto domačega proizvoda v letih 2001 in 2002. Napoved o nižji gospodarski rasti je bila napovedana za vse regije v svetu kot posledica počasnega okrevanja gospodarstva v ZDA, šibkega domačega povpraševanja in zaupanja v Evropi, napovedi o počasni rasti na Japonskem in kontinuiranem upadu investiranja v informacijsko tehnologijo ter poslabšanju pogojev poslovanja na novih trgih, predvsem v Latinski Ameriki. V skladu z objavljenimi podatki IMF je očitno, da so bile napovedi pred 11. septembrom 2001 o gospodarskem razvoju ZDA, Evrope in Azije ter s tem kapitalskih in dolžniških trgov preveč optimistične. Globalna gospodarska rast je po ocenah IMF v letu 2001 znašala le 2,4 odstotka (Osolnik, 2001a, str. 13).

Tabela 3: Glavni makroekonomski kazalniki v letih 2001, 2002 in 2003 po napovedih Mednarodnega denarnega sklada (IMF) jeseni 2001

KAZALNIKI	DRŽAVA	2001	2002	2003
BDP (letna rast v %)	ZDA	1,0	0,7	3,4
	Japonska	-0,4	-1,0	0,8
	Evropska unija	1,7	1,3	2,9
Inflacija (v % na leto)	ZDA	2,9	1,6	2,4
	Japonska	-0,7	-1,0	-0,5
	Evropska unija	2,7	1,6	1,8

Vir: Osolnik, 2001a, str. 13.

Gospodarske posledice terorističnega napada lahko strnemo v pet glavnih vplivov (Mandel, 2001a, str. 29):

1. Padec potrošniškega zaupanja, ki ima velik pomen v ameriškem gospodarstvu, vpliva negativno na gospodarsko rast ter posledično potiska ZDA v recesijo.
2. Prepletenost finančnih trgov v procesu globalizacije otežuje poslovanje na evropskih in azijskih trgih.
3. Pričakovanja o nižjih poslovnih dobičkih v podjetjih znižujejo vrednosti delnic ter povzročajo nepredvidljivo obnašanje investitorjev na finančnih trgih.
4. Izguba statusa varne in stabilne države ter zniževanje vrednosti dolarja lahko vplivata na padec deleža tujih investicij v ZDA, ki so v desetletni konjunkturi omogočale poceni financiranje za domače investitorje.³
5. Poostreni varnostni ukrepi lahko dolgoročno povečajo stroške prevoza in potovanj v turističnem sektorju.

3.2.1. Odpuščanje delavcev in stečaji

Podjetja so soočena z manjšimi dobički, izgubami, padcem tečajev delnic, valovi odpuščanj, upadom prodaje in nevarnostjo bankrota. Najprej je kriza doletela letalsko prevozniško panogo, turistična podjetja in zavarovalnice. Ameriške letalske družbe so do konca novembra 2001 odpustile 88.000 zaposlenih, ukinjenih je bilo 20 odstotkov zračnih linij. Hotelske verige in restavracije v ZDA so po tragediji (začasno) ukinile 58.000 delovnih mest, vrednost delnic ameriških in evropskih turističnih podjetij je od septembra do decembra 2001 padla za 15 odstotkov. Zavarovalniške družbe so bile med prvimi in največjimi poslovnimi žrtvami. Za vso škodo, tako osebno kot materialno, ki so jo povzročila ugrabljena letala, odgovarjajo letalske družbe ter zavarovalnica (Osolnik, 2001a, str. 13). Da bi zaščitile svoje poslovne

³V obdobju od leta 1995 do junija leta 2001 je pritok tujega kapitala v ZDA narastel od 3,5 bilijona dolarjev na 7,8 bilijona dolarjev, tuje direktne investicije v ameriška podjetja so se podvojile in dosegle skoraj 1,5 bilijona dolarjev v istem obdobju (Mandel, 2001c, str. 12).

interese, so enostransko odstopile od člena pogodbe, po katerem so jamčile za škodo, povzročeno bodisi z vojno ali s terorističnim napadom. Zato so države znotraj EU in tudi nekatere druge za nekaj tednov prevzele zavarovalniški riziko. Zavarovalnice in pozavarovalnice so se po napadih dobro znašle. Povečale so premije za zavarovanja, hkrati pa so iz pogodb izključile jamstva v primeru terorističnih napadov in vojn (Kruhar, 2002, str. 10).

Evropska unija se sooča s padcem podjetniškega in potrošniškega zaupanja. Hitrejše gospodarsko rast zavira predvsem Nemčija, ki je bolj kot večina drugih članic EU izvozno-investicijsko odvisna od ZDA. Skupno število brezposelnih je oktobra 2001 doseglo 3.725.000. Štiri največje nemške banke – Commerzbank, Deutsche Bank, Dresdner Bank in HVB Group – so napovedale izgubo 27.000 delovnih mest. V Franciji je stopnja brezposelnosti oktobra 2001 dosegla 9,1 odstotka. Alcatel je napovedal, da bo v letu 2002 odpustil skupaj 142.500 zaposlenih. Oktobra 2001 je bankrotiral proizvajalec gospodinjskih aparatov Moulinex, delo je izgubilo 8.800 zaposlenih (Koražija, 2001, str. 33). V Veliki Britaniji je bilo po 11. septembru izgubljenih 40.000 delovnih mest. V računalniški in telekomunikacijski panogi je v letu 2001 delo izgubilo 360.000 ljudi. Trgu delovne sile članic EU očitajo, da naj bi bil premalo fleksibilen, socialni izdatki previsoki, evropske vlade pa si ne prizadevajo dovolj za integracijo finančnih trgov (Osolnik, 2001a, str.13).

Na Japonskem, kjer gospodarstvo že nekaj let peša in se sooča z deflacijskimi in strukturnimi problemi, je prišlo do četrte recesije v desetih letih (Volčič, 2001a, str. 20). Japonska podjetja nameravajo doma in v tujini odpustiti skupaj 80000 zaposlenih (Psihologija neke recesije, 2001, str. 14). Drugo najmočnejše gospodarstvo na svetu pestijo številni problemi: velikanski javni dolg, bančni sektor, ki ima 400 milijard dolarjev slabih posojil, proračunska nedisciplina, rigidna organiziranost velikih podjetij, nizka stopnja ustvarjalnosti in inventivnosti zaposlenih. Japonska dejansko ne najde poti, ki bi jo pripeljala iz recesije (Osolnik, 2001, str. 14).

3.2.2. Finančni trgi

Newyorška borza je bila prvič po smrti predsednika Kennedyja leta 1963 zaprta za štiri dni. 17. septembra 2001, prvi dan vnovičnega trgovanja, je kljub prepričevanju investorjev s strani vplivnih ameriških politikov, naj ne prodajajo svojih delnic, lastnika zamenjalo več kot 2,36 milijarde delnic. Vlagatelji so si z množičnimi prodajami prizadevali znižati ceno delnicam, veliko se jih je odločilo za vlaganje v državne obveznice in v zlato, kar predstavlja dosti bolj varne naložbe. Obseg vlaganj tvegane kapitala na področju informacijskih tehnologij se je v letu 2001 zmanjšal za 62 odstotkov v primerjavi z letom 2000 (Ferlinc, 2002, str. 50).

Mnogo investorjev je utrpelo ogromno škodo, saj je cena vrednostnim papirjem drastično padla. S finančnih trgov je izpuhtelo 1,4 bilijona dolarjev kapitala. Če upoštevamo tudi slabo gospodarsko ozračje od marca 2000 dalje, so vlagatelji izgubili skupaj 6,8 bilijona dolarjev

kapitala. Drugi dan poslovanja na newyorški borzi so vrednostni papirji izgubili 1,2 milijardi svoje vrednosti (Fox, 2001, str. 36). Borzno špekuliranje je posledica padca industrijskega indeksa Dow Jones Industrial, ki je v septembru padel za 1369,70 točke ali 14,3 odstotka, kar je primerljivo le še s padcema v letih 1929 in 1987. Tehnološki indeks Nasdaq, ki meri tudi delnice najvplivnejših telekomunikacijskih in softverskih podjetij, je strmoglavil za 16 odstotkov, splošni indeks Standard & Poor 500 pa za 11,6 odstotka. Največjo škodo so utrpele delnice letalskih in zavarovalniških družb. Delnice letalskih družb so v septembru padle za 12,4 milijarde dolarjev. Delnica družbe AMR, lastnika American Airlines, katere letali sta bili uporabljeni v terorističnih napadih, je padla za 52 odstotkov, delnica družbe United Airlines je strmoglavila za 44 odstotkov (Stergar, 2001, str. 14). Izgube največjih letalskih prevoznikov so močno pripomogle k padcu delniškega indeksa transportnih družb, ki je izgubil več kot 11 odstotkov (Tekavec, 2001a, str. 13).

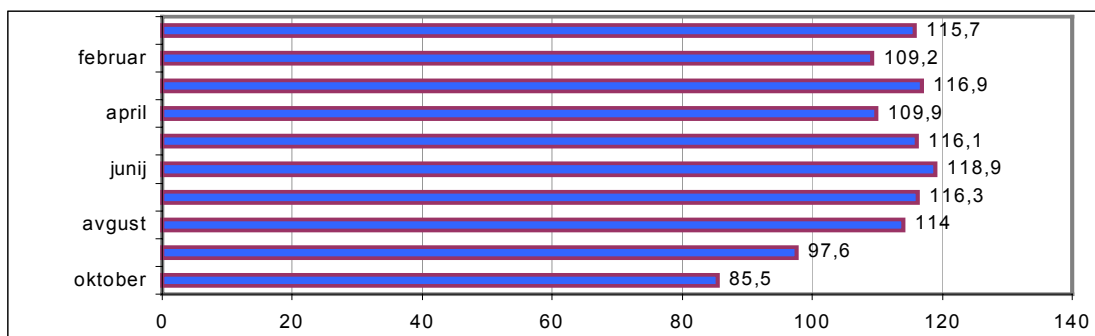
Integriranost finančnih trgov se je pokazala na evropskih in azijskih trgih, kjer so vsi pomembni borzni indeksi doživeli skokovit padec. Londonski indeks FTSE 100 je zdrsnil za več kot 600 točk na 4433,7 točke oziroma za skoraj 11 odstotkov. Še večji padec sta doživela nemški indeks Dax, ki je padel za 882,9 točke na 3787,23 točke in izgubil 18,91 odstotka svoje vrednosti, ter francoski CAC 40, ki je padel za 16,67 odstotka oziroma 730,87 točke na 3652,87 točke. Japonski indeks Nikkei, ki je dan pred terorističnim napadom na ZDA dosegel najnižjo vrednost v zadnjih desetih letih (1596,6 točke), je do konca septembra padel še za 6,3 odstotka oziroma 640,7 točke na 9549,9 točke (Tekavec, 2001, str. 13). Neugodne tržne okoliščine in pomanjkljiva povezanost nacionalnih trgov v EU so vplivale na to, da se je obseg investicij v tvegan kapital zmanjšal za 35 odstotkov v primerjavi z letom 2000 (Ferlinc, 2002, str. 50).

3.2.3. Omajano potrošniško zaupanje

Oktober 2001 je bil prvi mesec, ki je absorbiral vse posledice terorističnih napadov in prikazal prve realne ocene škode. Povečano odpuščanje delavcev in krajšanje delovnega časa v septembru je vplivalo na padec kazalca zaupanja ameriških potrošnikov. Kazalec zaupanja, ki ga spremlja neodvisni raziskovalni inštitut Conference Board na podlagi vzorca 8000 potrošnikov, je mesečni kazalnik, ki meri raven pričakovanj in zaupanja državljanov ZDA v gospodarski sistem države. Kazalec je padel od 97 indeksnih točk v septembru na 85,5 indeksnih točk v oktobru, na najnižjo raven od februarja 1994 (Rastelli, 2001, str. 2).

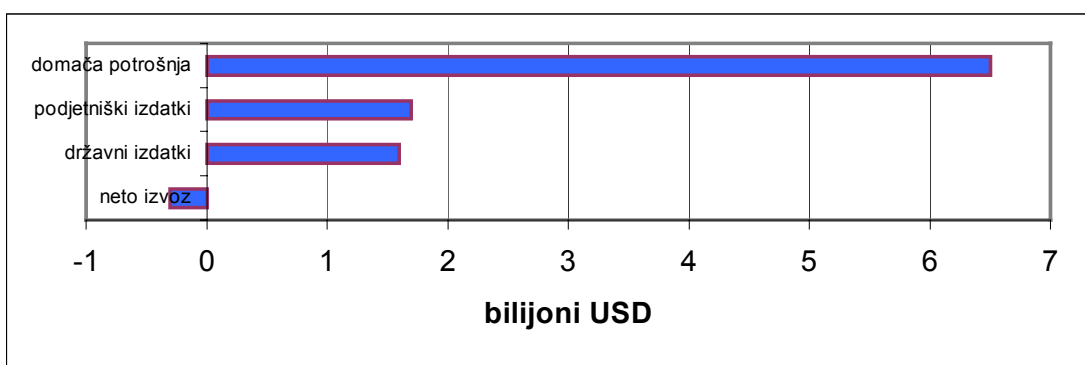
Kazalec zaupanja je tesno povezan z gibanjem potrošnje, ki predstavlja dve tretjini gospodarske aktivnosti v ZDA in je glavna komponenta gospodarskega razvoja (Caretto, 2001, str. 9). Po terorističnih napadih so se potrošniki soočili s tremi negativnimi posledicami, in sicer z visoko ravni osebne zadolženosti, visoko brezposelnostjo in padcem vrednosti lastnega kapitala (vrednostni papirji, nepremičnine).

Slika 4: Kazalec zaupanja v ZDA od januarja do oktobra 2001

Vir: Rastelli, 2001, str. 2.

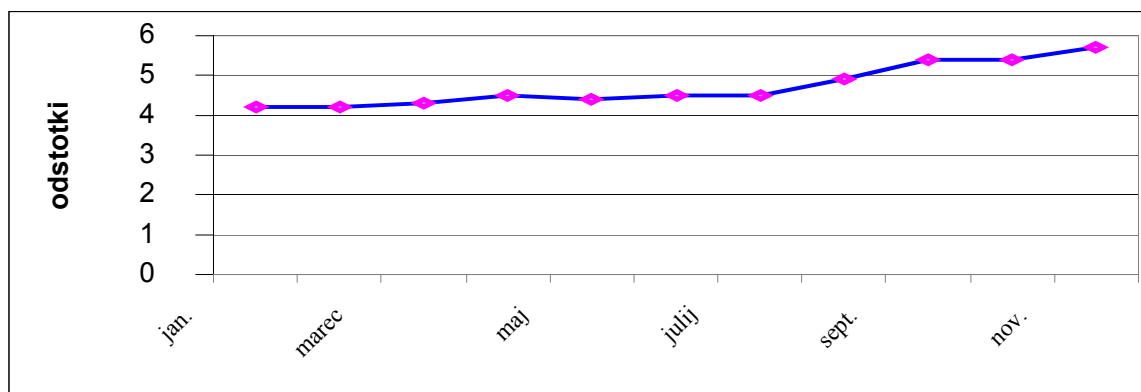
Slika 5: Prikaz obsega državnih in podjetniških izdatkov, domače potrošnje in neto izvoza v milijardnih dolarjev v letu 2000

Vir: Vickers, 2001, str. 34.

Obseg domače potrošnje v ZDA se je v septembru znižal za 1,8 odstotka (Caretto, 2001a, str. 21). Največji vpliv je imela visoka stopnja brezposelnosti, ki je oktobra znašala 5,4 odstotka, novembra pa je narasla na 5,7 odstotka (Rastelli, 2001, str. 2).

Slika 6: Mesečna odstotna sprememba stopnje brezposelnosti v ZDA v letu 2001

Vir: Rastelli, 2001, str. 2.

3.2.4. Spremenjeno poslovno okolje in strategije podjetij

Terorizem je prisilil podjetja k spremenjenemu načinu poslovanja, strukturnim spremembam v proizvodni dejavnosti in spremembi operativnih planov v posameznih sektorjih. Po napadu je bilo veliko letalskih prevozov preklicanih, podjetja in finančni trgi so za štiri dni ustavili poslovanje. To je prispevalo k veliki izgubi gospodarske aktivnosti. Podjetja so se znašla v obdobju, ko je vedno težje poiskati nove vire rasti, da bi zadovoljili pričakovanja o visokem dobičku. Ukrepi, ki so jih sprejela podjetja, da se zavarujejo pred gospodarsko recesijo, so (Symonds, 2001, str. 31):

- **zniževanje stroškov**; krčenje proizvodnih programov in opuščanje proizvodnje nedobičkonosnih izdelkov in storitev,
- **odpuščanje delavcev** (kot del zniževanja stroškov); v letalskem sektorju, avtomobilski industriji, telekomunikacijah se pojavlja brezposelnost,
- **stečaj**; za veliko podjetij v finančnih težavah in ob visoki stopnji zadolženosti predstavlja stečaj možnost za ponoven vzpon, saj ameriški zakon o stečajih »Poglavje 11« ščiti podjetje pred upniki in omogoča bankam dogovarjanje o zapadlih obveznostih podjetja v stečaju ter omogoča nesolventnemu podjetju pridobitev svežega kapitala,
- **združevanja in prevzemi**; po terorističnih napadih je postala pomembna moč večjih firm, ki želijo prevzeti finančno šibkejše konkurente zunaj meja države,
- **stimulacije v privatnem sektorju**; avtomobilski sektor se je odločil za uvedbo prodaje na obroke z ničelno obrestno mero. Tako bi omilili padec potrošnje, ki se je pokazala v septembru 2001. Prva podjetja, ki so uvedla tako prodajo, so bila General Motors, Ford in DaimlerChrysler. Ukrep je imel pozitivne posledice, saj je General Motors po 20 odstotnem padcu prodaje v septembru povečal prodajo v oktobru za 22 odstotkov (Mandel, 2001b, str. 28).

3.3. 11. september 2001 ni glavni razlog za recesijo

Teroristični napad na ZDA je pospešil prehod ameriškega gospodarstva v recesijo. Pri tem še posebej izstopajo nekateri dejavniki, ki negativno vplivajo na podjetja. Dodatni varnostni ukrepi povečujejo stroške potovanja in komunikacij. Primerjave z obema naftnima krizama (leta 1973 in leta 1986) kažejo, da bodo zdajšnje gospodarske posledice sorazmerno manjše. OECD navaja, da ima 11. september 2001 zelo majhen vpliv na brezposelnost, inflacijo ter na spreminjanje sestave svetovnega gospodarstva. Napad na Pearl Harbor leta 1942 je na primer povzročil množično mobilizacijo ameriške delovne sile, kar je močno zmanjšalo ameriško brezposelnost (s 17,2 % leta 1939 na 1,9 % leta 1943). Po drugi strani je prva naftna kriza močno dvignila ameriško inflacijo (3,2 % leta 1972, 11 % leta 1974). Čeprav je bila za ZDA v letu 2002 napovedana stopnja brezposelnosti nad 6,5 %, je to manj kot pri veliki gospodarski krizi leta 1929 (24,9 %) ali pri naftni krizi sredi sedemdesetih let (8,5 %). Glavni razlog za začetek recesije so gospodarske razmere v letu 2001. 11. september je povzročil, da so najbolj negativni gospodarski vplivi prišli na dan v posameznih državah sveta. V prvi skupini so tista

gospodarstva, katerih rast je močno vezana na gospodarske cikle v ZDA (Stanovnik, 2002, str. 16).

3.3.1. Težja in dolgotrajnejša oblika recesije

Ameriško gospodarstvo se v petih desetletjih ni nikoli soočilo s tako vrsto recesije, s kakršno se je soočilo konec leta 2001. Padec bruto domačega proizvoda (BDP) v zadnjem trimesečju je spremljalo tudi zniževanje cen v enakem ritmu. Indeks blagovnih cen, ki ga pripravlja Commodity Research, se je znižal za 16 odstotkov, tako da je bil 40 odstotkov pod ravni, na kateri je bil sredi devetdesetih let (Bošković, 2001d, str. 17). Prav tako se je znižala nominalna rast bruto domačega proizvoda. Padec je prisoten v celem svetu, predvsem je to opazno v Aziji, kjer se približuje ničelni stopnji, najnižji ravni od leta 1930. Res je, da realni BDP predstavlja glavno merilo gospodarske aktivnosti v državi, vendar je nominalni padec domačega proizvoda praktično enak padcu prejemkov zaposlenih, manjšemu prihodku podjetij (stroški zaposlovanja rastejo kljub padajočemu nominalnemu BDP), večanju dolžniškega bremena podjetij in gospodinjstev (Sinking Like a Souffle, 2001, str. 78).

Ekonomisti investicijske banke Goldman in Sachs opozarjajo, da morajo države pri iskanju rešitev iz krize upoštevati zakonitosti, ki veljajo za »staromodno« ciklično izmenjevanje vzponov in padcev, ki so zaznamovali gospodarstvo pred drugo svetovno vojno. Devet recesij v zadnjih petih desetletjih se je razlikovalo po trajanju, vendar so se začele in končale enako. V fazi vzpona se je vzpenjala tudi inflacija, ki jo je osrednja banka zatirala z višjimi obrestmi, z zaviranjem povpraševanja in proizvodnje, vendar se je vzpon obnovil, kadar se je gospodarstvo rešilo prevelikih zalog. Do druge svetovne vojne niso bili niti inflacija niti posegi osrednje banke razlog za recesije, ki so bile največkrat posledica prevelikega vlaganja in presežnih zmogljivosti. Ameriško gospodarstvo se srečuje s staromodno, občutno težjo in dolgotrajnejšo obliko recesije. Razlogi za slabitev rasti so v neravnotežjih, ki se jih je v desetletju vzpona nabralo: od prenapihnenih vrednosti borznega premoženja do rekordnih dolgov prebivalstva, družb in drugih (Bošković, 2001a, str. 35).

4. DRŽAVNA POMOČ

Potrošniki se ne glede na spremenjene trende v globalnem gospodarstvu v danih okoliščinah odzivajo vedno enako. Če je gospodarstvo stabilno in raste, potrošniki predvidevajo, da bo obdobje ekspanzije trajalo v neskončnost, ko pa gospodarstvo stagnira, je glavno vprašanje trajanja slabih kazalcev ter kaj bo omogočilo ponovno ekspanzijo. Zdi se, da je to obnašanje sprejela tudi ameriška politika po 11. septembru, ki je svet zaznamoval z negotovostjo, porušenjem zaupanja v finančni sistem ter množičnimi odpuščanji (skupaj je bilo izgubljenih 132.400 delovnih mest) (Farkas, 2002, str. 6).

Ameriški kongres in Bela hiša sta sprejela strategijo ekspanzivne fiskalne politike z značilnostmi keynesijanizma z večjo državno intervencijo v obliki denarnih pomoči podjetjem v finančnih težavah in nižjih davčnih obremenitev, večjo proračunsko porabo za varnost in

oboroževanje. Prav tak je bil takojšen odziv ameriške centralne banke. Pešanje gospodarske dejavnosti naj bi omilili z monetarnimi aktivnostmi ameriških zveznih rezerv in potencialnimi nižanji obrestnih mer centralnih bank. Začasne likvidnostne probleme, ki so se pojavili zaradi visokih zahtev svetovnih investitorjev po denarju, so svetovne centralne banke reševale z dodatno likvidnostjo dolarskih sredstev (Erker, 2001, str. 13). Po terorističnih napadih, 14. septembra, je ameriška centralna banka dodala v ameriški denarni sistem preko 81 milijard dolarjev, medtem ko v normalnih razmerah zadošča 2 do 5 milijard dolarjev. Skupaj s posegi evropske in japonske centralne banke je bilo v finančni sistem dodanih skoraj 120 milijard dolarjev (Mandel, 2001a, str. 30). Kombinacija fiskalnih in monetarnih aktivnosti ter stabilen finančni sistem naj bi utrdili zaupanje v gospodarski sistem s strani potrošnikov in prepričali svet, da so ZDA sposobne premagati nastalo škodo in negotovost.

4.1. Politika keynesijanizma⁴ kot edina rešitev

Potem ko so konec 70. let prejšnjega stoletja gospodarske politike držav, najprej ameriška, opustile keynesijanski recept, po kateri so vodile politiko od druge svetovne vojne dalje, so ZDA ponovno vrnitev k priporočilom britanskega ekonomista Johna Maynarda Keynesa izpeljale odkrito in brez zadržkov. Ameriški predsednik Bush je pokazal podporo naukom in priporočilom keynesijanizma z izjavo: »Le soočena s krizo, recesijo ali vojno ima vlada opravičilo za deficitno porabo« (Bošković, 2002, str. 17).

V minulem desetletju, ko je Bill Clinton želel poseči po ukrepih keynesijanske politike, je kongres zavrnil predloge o državnem spodbujanju gospodarstva, posledica katerih bi bilo naraščanje primanjkljaja v zvezni blagajni. Razlog je bil ta, da je trg papirjev ameriškega državnega dolga reagiral z razvrednotenjem teh papirjev oziroma s podražitvijo posojil za državo in gospodarstvo. Interesi lastnikov teh papirjev so postali pomembni in ni bilo prostora za keynesijanske politike spodbujanja gospodarske rasti in zaposlenosti, saj je rentnike zanimala samo trdnost denarja in stabilnost dohodka. Veljalo je prepričanje, da ta politika ni primeren instrument v času visoke inflacije in omajanega zaupanja v denar.

Robert Mundel⁵ je napovedal vrnitev k ukrepom države, ko bi se le-te znašle v času, ko ni grožnja zlom denarja, temveč depresija (Bošković, 2001c, str. 17). Po ravnanju glavnih središč svetovne gospodarske moči izgleda, da se je napoved uresničila. V času recesije je prva skrb gospodarska rast in zaposlenost, ne pa interesi rentnikov, kupcev papirjev državnega dolga. Če je bila še pred terorističnim napadom odprta razprava o utemeljenih vzpodbudah gospodarstva z manjšimi davki in večjo porabo, je 11. september to odpravil.

⁴Državointervenistični pristop k upravljanju gospodarstva, ki naj bi z učinkovito sposobnim povpraševanjem ustvaril ravnovesje na trgih in prispeval k blažitvi stagflacijskih učinkov po 2. svetovni vojni (Bošković, 2001c, str. 17).

⁵Vodja skupine ekonomistov, ki so konec 70. let največ pripomogli, da so države opustile vodenje keynesijanske politike (Bošković, 2001c, str. 17).

Ameriška centralna banka, ki je bila zagovornik stare avstrijske denarne šole⁶ in njenih pogledov na poslovne cikle, je postala »keynesijanska«. V letu 2001 je izvajala ekspanzivno monetarno politiko, saj je do decembra 2001 z enajstimi nižanji spustila obrestno mero od 6,5 odstotka na skromnih 1,75 odstotka.

Najpomembnejše gospodarsko vprašanje, ki se je pojavljalo po 11. septembru 2001, je, na kakšen način se ameriško gospodarstvo lahko izogne recesiji. ZDA so se odločile za stimulativen ekonomski paket, ki obsega državne izdatke in znižanje davkov v skupni vrednosti 130 milijard dolarjev. Predlog, ki ga je sprejel kongres v obravnavo, naj bi zagotovil pritek denarja oziroma gotovine v roke podjetjem in potrošnikom, vključuje tudi 40 milijard dolarjev proračunskega denarja za gospodarske intervencije od tega 15 milijard dolarjev za najteže prizadete letalske družbe. Za obnovitev New Yorka, kjer je teroristični napad uničil predele mesta, je vlada namenila 20 milijard dolarjev (Farkas, 2002, str. 6). Da je fiskalna politika učinkovita, mora biti njen prispevek v državni potrošnji opazen. Vendar morajo biti politični prijemi začasni, usmerjeni v dvig potrošnje in investicij na kratek rok, ne da bi povzročili dolgotrajno fiskalno nedisciplino. Na dolgi rok mora trg zagotoviti stabilnost brez nepotrebnega vmešavanja državnih aparatov.

11. september 2001 je povzročil, da so se pokazale vse šibkosti poslovnega okolja podjetij. Zahteve po denarni pomoči so prišle s strani turističnega sektorja (hoteli, potovalne agencije), zavarovalnic, ki so zahtevale kritje rizika nadaljnjih terorističnih napadov v višini 80 milijard dolarjev (McNamee, 2001, str. 29), in letalskega sektorja. Teroristični napad je »olajšal« podjetjem prikaz poslovnih rezultatov, saj je od 150-ih podjetij v ZDA, ki so objavila znižanje dobičkov, dve tretjini kot razlog navedlo 11. september 2001. Podjetja so precenila gospodarske posledice terorističnega napada s tem, ko so dovolila managementu, da je prenesel odgovornost za svoje napake na Osamo bin Ladna, krivca za teroristični napad (Henry, 2001, str. 32). Številna napovedana odpuščenja v podjetjih so še dodatno poslabšala možnosti za gospodarsko okrevanje. Podjetja so edino rešitev videle v državni pomoči, predvsem svetovna potovalna industrija, ki je doživela velike pretrese po septembrskih dogodkih. Industrija, ki ni poznala padcev in je v zadnjih petdesetih letih samo rasla (povprečna letna stopnja rasti je bila med 4-imi in 5-imi odstotki), se je nenadoma znašla v negotovosti.

Letalske družbe so se soočile z velikimi finančnimi primanjkljaji in prav prevoznemu sektorju je ameriška vlada namenila največjo denarno pomoč. V nadaljevanju prikazujem, kako je 11. september vplival na letalske družbe in njihovo poslovanje.

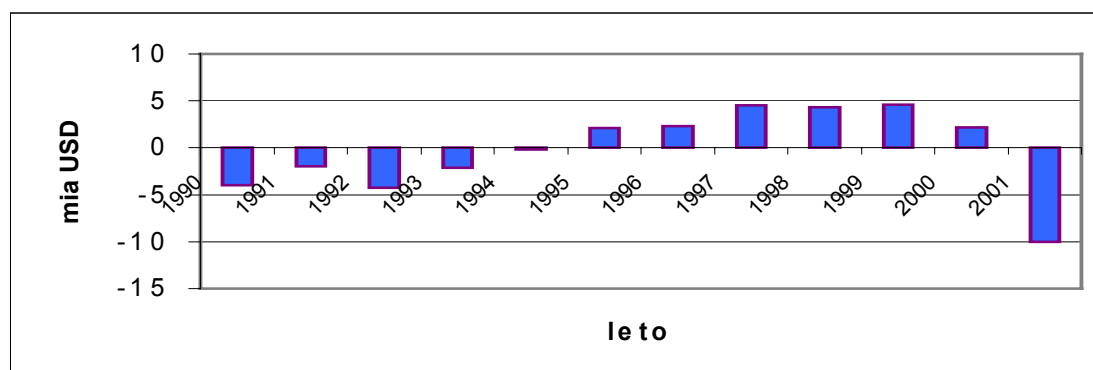
⁶Po diagnozah te šole je borzni balon prenapihnenih vrednosti do nedavnega prisoten v »novi ekonomiji«, sad inflacijske kreditne politike, ki jo je vodila centralna banka. Posledice pokanja borznih balonov ni mogoče zdraviti s sredstvi, ki so kriva, da so ti baloni nastali. Namesto intervencije je treba pustiti, da se stvari same po sebi uredijo in razčistijo znotraj gospodarstva (Bošković, 2001č, str. 17).

4.2. Letalski sektor v ZDA in državna pomoč

Večini vlad pomeni letalski sektor posebno gospodarsko panogo zaradi povezave s suverenostjo (glede na zračni prostor, ki ga zahteva), obrambe države, varnosti in tudi prestiža (paradni konji). Zato je za države pomembno, da letalske družbe poslujejo v ugodnih poslovnih razmerah, ki jim omogoča ustvarjanje dobička. Transportna panoga predstavlja kritično komponento v ameriškem gospodarstvu, tako kot telekomunikacijske storitve, zaradi velikosti države in racionalnega pretoka ljudi in blaga. Ko gre za storitve, je prihodek odvisen od potrošnje; če je ni, se takoj pokaže »luknja« v poslovanju podjetja. Letalski in turistični sektor zaposlujeta več kot 17 milijonov delavcev v ZDA, z letnimi stroški plač v višini 159 milijard dolarjev. Po septembrskih napadih se je več kot milijon delovnih mest znašlo v negotovosti (Powell, 2001, str. 36). Predstavniški dom kongresa je letalski panogi odobril 15 milijard dolarjev pomoči, od tega 12,5 milijard dolarjev v posojilih, ostalo pa v državnih poroštvi. Kot sem že omenila, je veliko podjetij zvrnilo krivdo za svoje težave na 11. september. Za letalsko panogo je to pomenilo izgovor za preložene procese prestrukturiranja ter opravičilo za prejete denarne pomoči, s katerimi bi rešila finančne težave.

Letalske družbe so se že pred terorističnimi napadi spopadale z velikimi težavami – v prvem trimesečju leta 2001 sta izmed desetih najpomembnejših letalskih družb v ZDA samo Southwest Airlines in Continental poslovali z dobičkom (Grounded Again, 2001, str. 61), kar je bila posledica gospodarske recesije. Predvidena izguba letalskega sektorja naj bi v letu 2001 znašala okoli 3 milijarde dolarjev, po večdnevni prekinitvi poletov zaradi zaprtja zračnega prostora in strogih varnostnih ukrepov po 11. septembru pa so nastale dodatne izgube v višini več kot 10 milijard dolarjev (Flying Blind, 2001, str. 16), česar družbe same niso uspele obvladati.

Slika 7: Skupni čisti dobiček ameriških letalskih družb od leta 1990 do leta 2001 v milijardah dolarjev

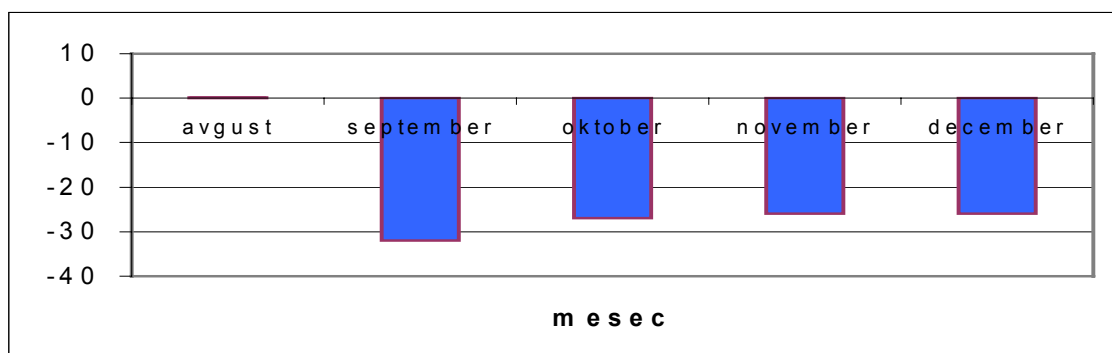
Vir: A Grim Flight, 2001, str. 55.

V devetdesetih letih so letalske družbe vstopile v obdobje velikih zaslužkov in so od leta 1995 do leta 2000 skupaj ustvarile 23 milijard dolarjev dobička, vendar je rentabilnost kapitala znašala samo 8 odstotkov v primerjavi z 10-imi odstotki v avtomobilski industriji in 12-imi odstotki v informacijskem sektorju (Mandel, 2001b, str. 28). Za letalsko panogo je značilna

velika moč sindikatov, saj si podjetje ne more privoščiti dolgotrajne stavke pilotov. Enomesečno stavkanje izniči enoletni čisti zaslužek letalske družbe. Konec leta 2000 so začele letalske družbe izgubljati potnike poslovnega razreda predvsem zaradi višjih cen vozovnic (od leta 1996 do leta 2000 so se povečale za 76 odstotkov), s pojavom telekonferenc pa ni več potrebno potovati v oddaljene kraje na poslovna srečanja. Od januarja do oktobra 2001 je promet upadel za 30 odstotkov. Poleti čez ocean iz ZDA v Evropo so se zmanjšali za 30 odstotkov. Do septembra 2001 se je v primerjavi z letom 2000 dobiček zmanjšal za 7 odstotkov (Stully, 2001, str. 50).

Letalski sektor je kapitalno intenzivna panoga, za katero so značilni visoki fiksni stroški (75 odstotkov stroškov predstavlja obročno odplačevanje dolgov, plače delavcev in najemi letal), kar pomeni, da dobiček pada hitreje kot odhodki, ko se promet zmanjšuje (Repovž, 2001, str.10). Po 11. septembru 2001 se je letalski sektor soočil z velikim upadom prometa, poostreni varnostni ukrepi na letalih in letališčih so zahtevali še dodatne stroške. Letalske družbe so želele znižati stroške na račun zaposlenih, vendar pogodbe o zaposlitvi obvezujejo podjetje, da mora najprej odpustiti delavce z najnižjimi plačami, tako da so ostali stroški dela še vedno visoki.

Slika 8: Mesečna odstotna sprememba skupnega prometa desetih najpomembnejših ameriških letalskih družb od avgusta do decembra 2001 (v odstotkih)

Vir: Zellner, Arndt, 2001, str. 46.

Brez odločne podpore države je prihodnost ameriškega letalskega sistema in z njim vsega gospodarstva vprašljiva, je napovedal predsednik US Airways. Continental je kljub pozitivnim rezultatom v začetku leta v drugi polovici leta 2001 beležil 30-milijonski dolarski dnevni primanjkljaj in napovedal je, da bo brez vladne pomoči moral zaprositi za zaščito pred upniki, kar bi bil prvi korak pred stečajem (Stergar, 2001a, str. 14). Ameriško združenje letalskih prevoznikov, ki je tudi močan lobi panoge, se je obrnilo na kongres z zahtevo po stabilizaciji finančnega poslovanja s pomočjo državnega jamstva v višini 24 milijard dolarjev. Država je odobrila 15 milijard dolarjev pomoči. Kongresu so predložili program prihodnjih odhodkov letalskih družb, ki naj ne bi vključevali odplačevanj obresti za novi dolg, niti obresti posojila, ki ga je prispevala država po 11. septembru. Ameriško združenje letalskih

prevoznikov je objavilo, da je do konca leta 2001 dobiček panoge padel za 40 odstotkov v primerjavi s podatki pred 11. septembrom. V zadnjem trimesečju leta 2001 je znašal celotni prihodek panoge 15 milijard dolarjev v primerjavi s 25 milijardami dolarjev v letu 2000 (Stully, 2001, str. 50).

Tabela 4: Pregled letalskih družb v ZDA konec leta 2000

Letalske družbe	Št. zaposlenih	Prihodek (v mio USD)	Dobiček/izguba (v mio USD)
United Airlines	98.000	19.352	50
Delta Air Lines	82.127	16.741	897
Continental Airlines	54.300	9.899	342
Northwest Airlines	53.500	11.415	256
American Airlines	50.000	19.703	502
US Airways	48.100	9.269	-269
America West Airlines	12.850	2.290	8

Vir: [URL: <http://www.iata.org/regions/nam/airlines.htm>], 15.10.2002.

Da bi zmanjšal škodo, je letalski sektor sprejel dvoje ukrepov: zmanjšanje števila poletov in zaposlenih ter odložitev nabave novih letal. Letalske družbe so zavezane s proizvajalci in dobavitelji letal s pogodbo in nimajo velikih možnosti, da bi lahko zmanjšali 20 milijard dolarjev, ki jih letno namenijo za osnovna sredstva; z odložitvijo dobave letal od pol do enega leta privarčujejo nekaj milijard dolarjev. Letalska prevozniška podjetja v ZDA naj bi skupaj odpustila 200.000 delavcev ter zmanjšala število poletov za 20 odstotkov. United Airlines in American Airways sta skupaj odpustili 20.000 zaposlenih. Continental je napovedal odpustitev 12.000 zaposlenih in za petino manjše število poletov, v America Westu so odpustili 2000 in v American Trans Airu 1500 delavcev (Stergar, 2001a, str. 14). Prav tako je bil prizadet sektor proizvodnje letal v ZDA. Letalske družbe so preklicale naročila novih letal. Boeing je napovedal zmanjšanje delovnih mest za 30.000 v 12 mesecih ter znižanje proizvodnje za 1200 letal do leta 2003, potem ko je v tretjem trimesečju leta 2001 dobiček padel za 42 odstotkov na 372 milijona dolarjev (Uncharted Airspace, 2001, str. 62).

Z 11. septembrom se je stanje letalskih prevoznikov drastično poslabšalo. Največji ameriški letalski družbi American Airlines in United Airlines sta v tretjem trimesečju beležili izgubo v skupni vrednosti 2,6 milijardi dolarjev tudi potem, ko sta dobili državno pomoč v znesku preko 2 milijardi dolarjev. Continental Airlines je zaključil tretje trimesečje z 97,7 odstotnim zmanjšanjem čistih prihodkov v primerjavi s tretjim trimesečjem leta 2000 in sicer se je dobiček znižal od 135 milijonov na zgolj 3 milijone dolarjev (The Unpalatable Truth, 2001, str. 61).

Tabela 5: Neto izguba ameriških letalskih družb v letu 2001 v milijardah dolarjev

Letalske družbe	Izguba (v mia USD)
AMR (American Airlines)	-1,762
UAL (United Airlines)	-2,145
Delta Airlines	-1,216

Vir: Ranked Within Industries, 2002, str. F-15.

Državna pomoč ni mogla rešiti vseh finančnih težav podjetij, zato so se morale letalske družbe spoprijeti z novimi težavami v podjetjih tudi v letu 2002. Da bi bile družbe konkurenčne manjšim letalskim družbam, ki poslujejo z nižjimi stroški in z dobičkom (v Evropi EasyJet, Ryanair, Go, Buzz in v ZDA Southwest in AirTran), in da bi preživele v novem gospodarskem okolju, kjer je upadel dobiček največjih letalskih družb na račun zmanjšanja števila potnikov, bi morale bistveno znižati stroške poslovanja.

American Airlines, ki je v lasti družbe AMR, je konec leta 2002 pozvala svoje zaposlene, da se odrečejo povišanju plač v letu 2003; s tem bi družba privarčevala 130 milijonov dolarjev letno. Plače vodstva in ostalih zaposlenih, ki niso člani sindikata, bodo zamrznili. Za ohranjanje tržnega deleža naj bi letno znižali stroške od 3 do 4 milijard dolarjev. Največja svetovna letalska družba je sprejela ta ukrep kot začasno rešitev, dokler ne bo sprejet ustrezen sanacijski program ter trajne spremembe pogodb o zaposlitvi, kar naj bi dvignilo profitabilnost. V prvih devetih mesecih leta 2002 je prihodek padel za 14 odstotkov in celotna izguba je znašala 2,98 milijarde dolarjev. Družba izgublja 5 milijonov dolarjev dnevno. Vodstvo podjetja je poudarilo, da je varčevanje pri plačah eden izmed ključnih dejavnikov, ki bo prispeval k preživetju na kratek rok. Predstavniki sindikata so se strinjali s sprejetimi ukrepi, vendar so poudarili, da mora vodstvo utemeljiti porabo privarčevanih sredstev (McCartney, 2002, str. A4). Ti ukrepi naj bi pomagali podjetju prebroditi finančno krizo, da se ne bo soočilo s stečajnim postopkom tako kot druga največja letalska družba United Airlines, ki so jo septembrski teroristični napadi leta 2001 hudo prizadeli. Kljub državni pomoči, ki jo je dobila po 11. septembru 2001, ni mogla rešiti finančnih težav in je konec leta 2002 sprožila proces zaščite pred upniki in prvič v zgodovini prevoznništva je to letalsko družbo ogrozil stečaj.

4.3. Stečaj United Airlinesa

Šibko gospodarstvo, visoki stroški in zmanjšanje števila poletov so potisnili United Airlines v velike dolgove in denarne izgube. Družba, ki opravi dnevno 1700 poletov, kar predstavlja 20 odstotkov vseh poletov v ZDA, je bila pod vplivom dogodkov, ki so si sledili od terorističnega napada dalje, prisiljena v začetek stečajnega postopka.

Potek zloma United Airlinesa sem predstavila kronološko od 11.9.2001 do 9.12.2002 (United Airlines Collapse, 9.12.2002):

11. september 2001	Družba United Airlines je izgubila dve letali in 18 zaposlenih. Eno izmed ugrabljenih letal se je zaletelo v Svetovni trgovinski center, drugo je strmoglavilo v bližini Pittsburga. Poslovno leto 2001 je družba sklenila z izgubo v višini 2,2 milijarde dolarjev. Število poletov so zmanjšali za 20 odstotkov. Podjetje se je v želji po izboljšanju poslovnih rezultatov odločilo za znižanje stroškov dela in odpustilo 20.000 delavcev. Do leta 2008 so želeli znižati stroške za približno 14 milijard dolarjev.
oktober 2001	Vodstvo United Airlinesa je opozorilo zaposlene, da je ogrožen obstoj podjetja. Upravni odbor družbe je odpustil vodilnega managerja Goodwina.
december 2001	V četrtem trimesečju je podjetje doseglo izgubo v višini 1,7 milijarde dolarjev.
januar 2002	Poslovno leto se je začelo s sindikalnimi pogajanjmi. Mehaniki so zahtevali za 37 odstotkov višje plače in opozorili so, da lahko grozi podjetju stavka. Mehaniki, ki niso dobili povišice vse od leta 1994, so zahtevali spremembe v pogodbi o zaposlitvi, ki bi jim dajala enake možnosti kot ostalim zaposlenim. Podjetje je v 55-odstotni lasti zaposlenih, kar pa ne olajšuje dogovorov.
april 2002	V prvem trimesečju je podjetje doseglo izgubo v višini 510 milijonov dolarjev.
junij 2002	Piloti, vodstvo in ostali zaposleni so pristali na pogajanje o nižjih plačah. Podjetje je prosilo državo za 1,8 milijarde dolarjev visoko zvezno jamstvo, ki bi ga potrebovalo za najetje 2 milijard dolarjev bančnega posojila.
julij 2002	V drugem trimesečju je podjetje beležilo izgubo v višini 340 milijonov dolarjev in do konca leta bi morale refinancirati skoraj 1 milijardo dolarjev posojila, če država ne bo pomagala. Mehaniki so zavrnilo načrt družbe o nižanju plač.
11. avgust 2002	US Airways je vložila zahtevo za uvedbo stečajnega postopka.
14. avgust 2002	V podjetju so sporočili, da se bo družba soočila s stečajem v jeseni, če ne bo drastično znižala stroškov. Novica o stečaju je vplivala na padec cene delnic, ki so dosegle najnižjo vrednost, odkar trgujejo na newyorški borzi. Cena je padla za 10 odstotkov na 2,45 dolarja za delnico.
18. oktober 2002	V tretjem trimesečju je podjetje beležilo izgubo v višini 890 milijonov dolarjev in objavilo, da si prizadevajo znižati stroške dela za 6 milijard v naslednjih petih letih.

1. november 2002	S sindikatom pilotov so se dogovorili, da znižajo stroške plač za 2 milijardi v naslednjih petih letih. To je bil prvi uspeh na številnih pogajanjih s sindikatom.
17. november 2002	Objavili so, da bodo odpustili še dodatnih 9000 zaposlenih in zmanjšali kapacitete za 6 odstotkov v letu 2003.
20. november 2002	Na pogajanjih s strojnimi tehnikami so dosegli dogovor o znižanju plač za 1,5 milijarde dolarjev v naslednjih petih letih.
24. november 2002	Mehaniki so zavrnili predlog o nižjih plačah.
2. december 2002	Mehaniki in vodstvo družbe so se dogovorili za dodatna pogajanja 5. decembra 2002.
5. december 2002	Zvezni odbor za stabilizacijo zračnega prometa ni odobril zveznega jamstva in pojasnil, da ne obstaja zagotovil, da bo posojilo tudi vrnjeno, kar bi obremenilo davkoplačevalce.
9. december 2002	United Airlines je zaprosil za zaščito pred upniki in postal največji letalski prevoznik, ki je zašel v stečaj.

V izjemnih okoliščinah so se v trenutku pokazale vse slabosti letalske panoge, v kateri ne vladajo normalne tržne zakonitosti kljub vsaj načelni sprostitvi ameriškega letalskega trga pred četrto stoletja in evropskega trga pred slabim desetletjem. Letalske družbe si tudi v letu 2002 še niso opomogle od terorističnih napadov. Problem naj ne bi bil toliko v zmanjšanju števila potnikov, ki jih je manj tudi zaradi oteženih gospodarskih razmer, temveč zaradi povečanih stroškov varnosti. Direktorji letalskih družb še vedno prosijo ameriško vlado, naj jim pomaga, saj stroškov za varnost letalske družbe ne morejo kriti same (Različna poročila o dobičkih ameriških podjetij, 17.1.2003). Medtem ko uveljavljene prevoznike pestijo velike finančne težave, so takoimenovani poceni prevozniki napovedali dvomestno rast prodaje in dobička. Uspeh poceni prevoznikov hkrati s težavami tradicionalnih družb kaže, da je nujen drugačen model velikih letalskih družb. Kritiki pravijo, da letalski prostor ne potrebuje nobenih subvencij, temveč reorganizacijo in konsolidacijo evropskega letalskega prostora, če se hoče srednjeročno postaviti na noge (Urbanija, 2002, str. 42).

Glede na kompleksnost letalskega prevoza so s težavami letalskih družb povezane tudi številne druge dejavnosti. Med glavnimi so izdelovalci letal, kjer gre tudi za vprašanje državnih subvencij oziroma vojaških izdatkov. Letalska industrija je med manj prilagodljivimi in ujeta v bolj ali manj prikriti državne interese. Boeing na eni in Airbus na drugi strani Atlantika bosta verjetno prisiljena spremeniti ne le razvojne, ampak tudi proizvodne načrte (Krautberger, 2001, str. 25).

4.4. Pazljivo ravnanje Evropske komisije

ZDA so na krizno situacijo po 11. septembru 2001 reagirale zelo hitro. »Velikodušnost« ameriške vlade, ki je priskočila svojim letalskim družbam na pomoč, je ogrozila prizadevanja Evropske komisije, da bi preprečila finančne injekcije družbam. Komisarka za energetiko in transport Loyola de Palacio je prepričana, da v EU ne bo mogoče obdržati vseh letalskih družb, ki jih mnogi pojmujejo kot državni simbol, in potrebno bo preoblikovati letalske družbe, ki že tako ali tako slabo poslujejo. V Evropi je preveč letalskih družb, ki si s prijateljsko pomočjo vlad privoščijo omrežje prog po vsem svetu, čeprav je njihov domači trg veliko premajhen za takšne posle. Zaradi takih prizadevanj seveda prihaja do trenja med posameznimi članicami in Evropsko komisijo v Bruslju. Za evropske letalske družbe veljajo številne omejitve tako pri naložbah v panogo kot dejavnostih v notranjem prometu. Težave povzročajo skupna evropska zakonodaja, ki otežuje upoštevanje nacionalnih interesov. Ti so poslovni in predvsem simbolični in prav zato so nekateri pripravljeni vzdrževati prestižni simbol tudi z izdatno državno pomočjo, kar je v precejšnjem nasprotju s politiko EU (Krautberger, 2001, str. 25).

4.4.1. Izhodišča ureditve državnih pomoči

Izhodišče za ureditev politike državnih pomoči EU sta Pogodba o Evropski Skupnosti (EC Treaty) in Pogodba Evropske skupnosti za jeklo in premog (ECSC Treaty). 92. člen Pogodbe o Evropski skupnosti določa, kaj se šteje za državno pomoč in kakšni so pogoji, da je državna pomoč upravičena (Šiljar, 2001, str. 10).

V državah EU veljajo posebni predpisi, ki urejajo konkurenco med podjetji, panogami in dejavnostmi v državah članicah. Konkurenčnost je ena izmed temeljnih prvin evropskega trga, saj zagotavlja nemoteno delovanje trga, učinkovito alokacijo virov, spodbuja gospodarsko sodelovanje in ne nazadnje predstavlja tudi korist za potrošnika. Politika zagotavljanja in varstva konkurence je temelj za oblikovanje notranjega trga in hkrati tudi pogoj za vstop v EU. Določila o konkurenci vsebuje že ustanovitveni akt EU (Rimska pogodba), zato Unija od svojih članic, pa tudi od držav, ki so podpisale pridružitveni sporazum, pričakuje, da bodo v svojo zakonodajo vnesle vsebinsko enaka pravila, kot veljajo v EU. S sprejetjem pridružitvenega sporazuma je tudi Slovenija sprejela obveznost zagotavljanja transparentne politike tako na področju varstva konkurence kot tudi na področju državnih pomoči. Po omenjenem sporazumu so vsakršne pomoči, v kakršnikoli obliki, ki jo dodeli država članica ali ki izvira iz državnih sredstev in ki izkrivlja konkurenco ali grozi, da bo izkrivila konkurenco s tem, da daje prednost določenemu podjetju ali proizvodnji določenih dobrin, vpliva na trgovino med državami članicami, nezdržljive s skupnim trgom (Šiljar, 2001, str. 10-11).

Obstajajo pa tudi izjeme, ko so določene oblike pomoči dovoljene, to je pogojno dopustne. Ko se Komisija odloča, ali bo pomoč odobrila ali ne, ocenjuje nujnost ali sorazmernost določene oblike pomoči in se sklicuje na gospodarske in socialne okoliščine države, ki nudi

pomoč. Intenzivnost, oblika, trajanje in mera izkrivljanja konkurence morajo biti v sorazmerju z zelenim ciljem in ne smejo presegati stopnje, ki je potrebna za doseg tega cilja. Državna pomoč nikakor ne sme imeti za posledico, da bi se z njo težave iz ene države članice prenesle na drugo državo članico. Naloga Komisije je nadzorovati državne pomoči v državah članicah EU. O dobljenih državnih pomočeh mora biti pravočasno obveščena (Šiljar, 2001, str. 12).

Glavna razprava v državah članicah EU je usmerjena v utemeljitev smiselnosti državnih intervencij v letalski panogi v letih 2001 in 2002. Državna pomoč lahko preloži potrebne strukturne spremembe v panogi, ki jo ovirajo nacionalni in politični interesi ter zastarel sistem poslovanja.

4.4.2. Vsak zahteva svoj delež

V prihodnje bo negotovo ozračje zelo obremenjevalo poslovanje letalskih družb, poleg tega jim grozi zniževanje cen in izkrivljeno konkurenčno okolje zaradi državnih subvencij. Evropske letalske družbe zdaj svarijo pred konkurenco in morebitno zlorabo državne pomoči za ponudbo nižjih cen medcelinskih poletov ameriških družb (Krautberger, 2001, str. 25).

ZDA in EU sta sprejeli različni strategiji za reševanje gospodarskih težav. Če so ZDA brez problemov »odvezale mošnjo« za svoja podjetja, je Evropska komisija zavzela bolj trdno stališče do državne intervencije po 11. septembru 2001. Ministrstvo za energetiko in transport je 16. oktobra 2001 pojasnilo sprejeto stališče do državnih ukrepov z naslednjo izjavo: »Poraba javnih sredstev bi bilo neodgovorno dejanje, saj bi posegli v konkurenco in začeli cenovno vojno. Evropska komisija se zavzema, da vse članice striktno upoštevajo določila evropskega pravilnika o državnih pomočeh. Pomembno je ugotoviti, kolikšni so dejanski stroški terorističnih napadov in kakšno je dejansko stanje v letalskem sektorju.« (EU Response to 11th September – European Commission Action, 12.3.2002)

Denarna kompenzacija naj bi tako krila samo stroške zavarovanja in poostrenih varnostnih ukrepov, ki so nastali v štirih dneh, ko so bili prepovedani poleti čez Atlantik. Evropska komisija je sprejela ta ukrep kot odgovor na izredne razmere, ki so se pokazale po 11. septembru, tako da je državna pomoč v skladu s pravilnikom Evropske komisije. Ker so zavarovalnice prekinile zavarovanja za škode, višje od 50 milijonov dolarjev, ki bi jih zaradi vojne ali terorizma letala povzročila tretjim osebam, so se v EU dogovorili, da bodo države članice od 15. septembra 2001 za 180 dni brezplačno prevzele to tveganje, tako da prevozniki s tem nimajo dodatnih stroškov. Če države ne bi prevzele teh tveganj, bi letala ostala na tleh, saj ne bi dobila dovoljenja za prelete in pristanke. Poleg tega bi tudi posojilodajalci takoj zahtevali plačilo vseh še neodplačanih posojil, kar bi bil dodaten udarec za letalske družbe (Stergar, 2001a, str. 14).

Velike izgube evropskih letalskih prevoznikov, vključenih v Združenje evropskih letalskih družb (AEA), v letu 2001 so povzročile odziv vlad držav članic in nečlanic, da so s finančnimi injekcijami pomagale svojim letalskim družbam. Razprave glede smiselnosti

velikih državnih posojil niso vplivale na odločitev belgijske vlade, ki je odobrila letalski družbi Sabena⁷ 125 milijonov dolarjev posojila. Pomoč so zagovarjali na podlagi velikega števila brezposelnih, saj naj bi nesolventnost družbe ogrozila 12.000 delovnih mest (WTO, 2001, str. 46). Švicarska vlada je prav tako iskala rešitev, ki bi spet postavila na noge letalsko prevoznitvo v državi, potem ko je 2. oktobra 2001 bankrotiral Swissair. S pomočjo posojila vlade v višini 450 milijonov švicarskih frankov naj bi Swissair letel še do konca oktobra 2001, ko je družbo prevzelo podjetje Crossair. V Swissairu so si prizadevali, da bi preprečili bankrot letalske družbe in so iskali različne vire denarja. Mnogi so dojeli bankrot Swissaira kot nacionalno katastrofo. Kot je ugotovil londonski Economist, je Swissair eden izmed mnogih nacionalnih šampionov med letalskimi prevozniki in drugimi znanimi podjetji, ki so oziroma še bodo zaradi svojih šibkih točk in minljivega tutorstva države postali žrtve svetovne recesije (Repovž, 2001, str. 10). V začetku novembra je začela s stečajnim postopkom belgijska družba Sabena. Veliko mest je izgubilo mrežo mednarodnih povezav in lokalna gospodarstva so v slabšem položaju v primerjavi s konkurenco, je prepričan generalni sekretar Združenja evropskih letalskih družb Karl Heinz Neumeister. Mednarodni promet evropskih letalskih družb je po 11. septembru 2001 padel za 18,6 odstotka, od tega 10,9 odstotka na poletih v evropske destinacije, 33,8 odstotka na območje severnega Atlantika in 17,6 odstotka na linijah proti Bližnjemu vzhodu (EU: Ukrepi proti neevropskim letalskim prevoznikom, 12.3.2002).

Tabela 6: Dobiček/izguba evropskih letalskih prevoznikov v letu 2001

Letalski prevozniki	% dobiček/izguba glede na kapital	Neobdavčen dobiček 2001 v mio \$	Tržni kapital v mio USD
Air France	-34	17	3,345
Alitalia	-48	-436	1,392
British Airways	-50	-742	3,550
KLM	-47	-260	562
Lufthansa	-42	-82	5,824

Vir: Capell, 2002, str. 17.

Ostali evropski prevozniki⁸, ki so se soočali z velikimi finančnimi težavami in niso dobili pomoči od lokalnih oblasti, so naslovili protest na Evropsko komisijo, ki je dovolila državno podporo letalskima družbama Sabena in Swissair. Opozorili so, da je tako favoriziranje posameznih letalskih družb z dajanjem subvencij neprimerno in v nasprotju s pravilnikom Evropske komisije (Protest uprave Austrian Airlines, 2001, str. 13).

⁷V 75-ih letih svojega poslovanja je dosegla samo dvakrat dobiček (WTO, 2001, str. 47).

⁸British Airways je odpustil 7000 zaposlenih, prav tako Aer Lingus z Irske, Alitalia 2500, Virgin Atlantic 1200, Lufthansa 4000, Austrian Airlines 1000. Letalske družbe so tudi prosile zaposlene naj se odpovejo povišanju plač, ker bi tako zmanjšali stroške (Underhill, 2001, str. 54).

4.4.3. Ukrepi proti neevropskim letalskim prevoznikom

Evropska komisija se je odzvala na proteste v začetku leta 2002 in je sklenila, da bo ukrepala proti neevropskim letalskim prevoznikom, ki ponujajo letalske vozovnice po dumpinških cenah, in tako evropske letalske družbe obvarovala pred nelojalno konkurenco iz tretjih držav. Z ukrepi je želela komisija evropske prevoznike postaviti v enakopraven položaj s prevozniki iz neevropskih držav, ki si nizke cene letalskih vozovnic lahko privoščijo predvsem zaradi visokih državnih pomoči. Pri komisiji so pojasnili, da obsežne državne pomoči letalskim prevoznikom v nečlanicah unije lahko daljnosežno in škodljivo vplivajo na gospodarsko preživetje podobnih družb v uniji (EU: Ukrepi proti neevropskim letalskim prevoznikom, 12.3.2002). Komisija je zavrnila, da ta ukrep nima nobene povezave s 15 milijardami dolarjev, ki jih je ameriška vlada namenila letalskim družbam in s tem omogočila znižanje cen letalskih vozovnic za čezatlantske lete, ampak je v prvi vrsti

posledica državne pomoči s strani švicarske vlade⁹ in podjetij, ki so pomagali letalski družbi Crossair, da se je razvila iz družbe Swissair, potem ko je postalo jasno, da bo Swissair bankrotiral. Neevropske letalske družbe vidijo ukrep kot nadaljnje reguliranje in nadziranje letalskega zračnega prostora in letalskih družb s strani Evropske komisije (Prada, 2002, str. A2).

4.5. Težave v drugih dejavnostih

Stagniranje gospodarske aktivnosti in negativne napovedi o dobičkih podjetij so razočarale vlagatelje in spodkopale zaupanje porabnikov in zmanjšale izdatke podjetij in kupcev. Vedno slabše razmere na finančnih trgih so povzročile, da je tudi Evropska centralna banka (ECB) klonila pod političnimi pritiski konec leta 2001, ko je spustila svojo obrestno mero na 3,25 odstotka (Podergajs, 2001, str. 84) in jo konec leta 2002 ponovno znižala še za 50 odstotnih točk. V letu 2002 se je zmanjševanje investicij nadaljevalo. Vrednost delnic farmacevtskih podjetij se je zmanjšala za 40 odstotkov in se tako pridružila slabim poslovnim rezultatom zavarovalnic, medijev in telekomunikacij. Septembra 2002 je postalo jasno, da so telekomunikacijska podjetja v težavah. Naložbe v telekomunikacije so se zmanjšale za 30 odstotkov in največji ponudniki telefonije so napovedali strukturne spremembe. Prav to je povzročilo nesoglasja med Evropsko komisijo, francosko in nemško vlado. Francija in Nemčija imata velike težave s proračunskim primanjkljajem in predvsem v Nemčiji bi bilo potrebno izvesti določene reforme na trgu delovne sile. Nemčija je septembra 2002 pomagala mobilnemu operaterju MobilCom s 391-imi milijoni dolarjev rešiti 5500 delovnih mest. Nemška vlada se je zagovarjala, da je njena pomoč samo začasna in v dovoljeni meji. France Telecom je konec leta 2002 objavil, da bo s pomočjo francoske vlade v višini 9-ih milijonov evrov zmanjšal svoje dolgove od 70 milijonov evrov na 40 milijonov evrov do leta 2005

⁹Čeprav Švica ni članica EU, se je s posebnim sporazumom, ki ga je sklenila s petnajstimi članicami Unije obvezala, da bo tudi na področju letalskega transporta spoštovala pravila in standarde EU (Vsa država rešuje Swissair iz bankrota, 2001, str. 13).

(Karmin, 2002, str. M3). Evropska komisija je prepričana, da je celotni sektor telekomunikacij v Evropi pod vplivom političnih pritiskov in zato se težave skrijejo pod tutorstvo države, namesto da bi iskali pametno rešitev v okviru podjetja (Reinhardt, 2002, str. 28).

Očitno je, da se kljub številnim predpisom, smernicam in navodilom, v katerih Evropska komisija pojasnjuje upravičenost pomoči ter kriterije, ki jih pomoč mora izpolnjevati, v primeru finančnih težav podjetja pomešajo politični in nacionalni interesi, ki so pripravljeni storiti vse, da bi rešili svojega »paradnega konja«, tudi če je izgovor teroristični napad.

4.6. Slovenija in ukrepi vlade

Tako kot za večino podjetij po svetu je tudi nekaterim našim podjetjem 11. september 2001 stvari čez noč obrnil na glavo. ZDA so sicer za Slovenijo precej manj pomemben trg kot za večji del poslovnega sveta. Naše gospodarstvo v tem delu sveta dosega le nekaj odstotkov svoje zunanje trgovine. Prav zato neposrednih gospodarskih učinkov tragičnih dogodkov na nas ni bilo, posredni pa so gotovo bili v letalskem in turističnem sektorju (Bertoncelj Popit, 2001, str. 20). Tako kot v ostalih letalskih družbah so se tudi pri nas povečali stroški zaradi višjih taks in večjih varnostnih ukrepov. To je imelo vpliv na manjši delež potovanj in večjo konkurenco v panogi na račun nižanja cen storitev. Nedvomno so Adriine težave precej manjše od tistih, ki jih imajo veliki, saj prevažajo potnike predvsem na letališča, ki so izhodiščna točka za oddaljene destinacije, rezervirane za velike letalske družbe (Repovž, 2001, str. 10).

Slabši gospodarski kazalci so posledica pešanja gospodarstva v državah EU, saj je najpomembnejša gospodarska partnerica Nemčija, kjer je očitna stagnacija gospodarstva (Bertoncelj Popit, 2001a, str. 29). Gospodarska rast je postala eden od glavnih problemov, ki bi ga rešili s spodbujanjem podjetniškega sektorja z razvojem malih in srednjih podjetij. Pomembno je, da bi naše trge – od trga dela do trga kapitala – naredili bolj robustne, takšne, da bi podjetja tudi v kriznih časih bolj čvrsto delovala, namesto da jih spodnese drago odpuščanje delavcev. Vlada ne pripravlja posebnega svežnja protirecesijskih ukrepov, ampak je to del normalne proračunske politike (Čeh, 2001, str. 13). Država si prizadeva, da so javna sredstva porabljena zmerno in učinkovito. Slovenija v večji meri sledi trendom EU, transparentnost podatkov je iz leta v leto večja, saj Evropska komisija neprestano opravlja predhodni in naknadni nadzor nad porabo dodeljenih državnih pomoči. V EU je potreba po finančni disciplini vse večja in prevladuje mnenje, da je potrebno zmanjševati delež državnih pomoči (Poročevalec Državnega zbora RS, 2002, str. 56). Po objavljenih podatkih slovenske vlade se tudi v Sloveniji obseg državnih pomoči zmanjšuje. V nasprotju z ZDA in nekaterimi državami EU lahko rečem, da teroristični napadi na ZDA 11. septembra 2001 niso povzročili povečanega posredovanja slovenske vlade v gospodarstvo. Res je, da so se celotne pomoči v letu 2001 povečale, vendar se je delež pomoči za mala in srednja podjetja zmanjšal v primerjavi z letom 2000, prav tako za transportni sektor.

Tabela 5: Državne pomoči v Sloveniji v letih 1999, 2000 in 2001

	1999	2000	2001
Državne pomoči (v mio SIT)	88.923	83.494	92.920
Mala in srednja podjetja (v mio SIT)	2.079	2.924	2.625
Prestrukturiranje (v mio SIT)	5.782	5.316	8.019
Transport (v mio SIT)	10.985	11.481	7.847

Vir: Poročevalec Državnega zbora RS, 2002, str. 57-58.

5. UPRAVIČENOST DRŽAVNIH POMOČI

Recesija, terorizem, vojna – vsi ti dogodki so zaznamovali leto 2001. Veliko panog se je soočilo s presežki zalog in bile so prisiljene sprejeti konsolidacijske plane. V telekomunikacijskem, letalskem in finančnem sektorju ter v zavarovalnicah so morali iskati nove možnosti, ki bi omogočale konkurenco na mednarodnem trgu, povečale produktivnost in generirale dobiček. Veliko se jih je odločilo za znižanje stroškov na račun odpuščanja delavcev. Letalska industrija in zavarovalnice so se obrnile po pomoč na državo in upale, da bo zaščita trajala, dokler podjetje ne bo izplavalo iz rdečih števil. Vendar se prav letalske družbe, ki so bile deležne največje denarne pomoči s strani ameriške vlade, niso uspele rešiti prevelikih dolgov. Razlog je ta, da 11. september 2001, ki je »aktiviral« vlade v ZDA in EU, ni bil edini razlog za gospodarske težave, ampak so tako ali drugače prikriti slabosti podjetij z vso silovitostjo udarile na plan. Jo Moore, svetovalka za odnose z javnostjo v britanskem prometnem ministrstvu, je 11. septembra 2001 svojim kolegom poslala elektronsko sporočilo: »Danes je zelo dober dan, da pokopljemo neprijetne novice« (Psihologija neke recesije, 2001, str. 15). Čeprav se je morala kasneje zagovarjati zaradi dane izjave, je očitno, da so mnogi izkoristili teroristični napad za objavo neprijetnih sporočil za javnost, ki so hitro poniknila v poplavi dramatičnih dogodkov.

Država ne more prevzeti odgovornosti za upravljalne odločitve v podjetjih, saj tako ne bi bili zagotovljeni najboljši pogoji za svoboden razvoj gospodarstva in z njim povezanih institucij. Res je, da se velikokrat, ko podjetje zaide v težave, vmeša država in želi preko državne pomoči omogočiti podjetju preživetje, vendar obstaja velika nevarnost, da s tem poseže v zdravo konkurenco. Še vedno je odprta razprava, ali je bilo prav, da so ZDA in nekatere evropske države pomagale letalskemu sektorju, ali bi bilo bolje pustiti, da bi šla neuspešna podjetja v stečaj. Tako bi se resnično pokazalo, kdo je dovolj iznajdljiv in sposoben preživeti v kriznih razmerah. Letalski sektor se je že dolgo pred terorističnimi napadi soočal z velikimi finančnimi težavami, saj je ostalo malo rezerv iz časov razmaha letalskega prometa, predvsem zaradi ostre konkurenčne bitke, in finančne injekcije ameriške vlade so le malo pripomogle k izboljšanju poslovanja. Economist je objavil, da bi bilo bolje, če bi država pustila podjetju, da gre v stečaj, kot pa da ga rešuje, saj naj bi polovico izgub povzročil terorizem, ostala polovica bi nastala v vsakem primeru (Uncharted Airspace, 2001, str. 62). Državna pomoč ima številne slabosti, ki vplivajo na tržne razmere. Vladna pomoč letalskim družbam je **slab zgled** za ostale panoge, saj so tudi druga podjetja, ki sta jih prizadela recesija in teroristični napad,

upala, da jim bo pomagala država. Poleg tega **negativno** vpliva na **konkurenčnost** podjetij, ki se prestrukturirajo brez pomoči države. Z vidika konkurenčnih podjetij, ki delujejo brez podpore države, je taka pomoč **neupravičena** oblika **diskriminacije** (More Pain Ahead, 2001, str. 13). Državna regulacija **omejuje odprtost in tekmovalnost** ter teži h koncentraciji družbene moči. Ta vpliva negativno na konkurenčnost sistemov, saj sloni sodobno globalizirano gospodarstvo, za katerega je značilna izrazita dinamičnost, na svobodni alokaciji resursov, ki omogoča hitro prilagajanje novim tehnologijam, novim zahtevam trgov in novim okusom potrošnikov (Jaklič, 1994, str. 27).

Nasprotniki državne pomoči so prepričani, da so bolj kot državne intervencije potrebni stabilizacijski ukrepi, ki bodo omogočili deregulacijo s strani države in zdravo konkurenco z možnostjo investiranja na tuje trge (Flying Blind, 2001, str. 16). Nacionalni in mednarodni trgi so mnogo bolj učinkovite determinante, ki določajo, kdo bo preživel in kdo ne, v primerjavi z vladnimi organi, ki omejujejo možnosti izbire, saj je podjetje podrejeno političnemu interesu (Becker, 2001, str. 14). Denarna pomoč lahko pomaga na kratek rok, potem so tržne sile tiste, ki določajo zmagovalca.¹⁰

Ko gre za oceno delovanja države, ni tako dobre opredelitve, kaj je dobra ali slaba država. Kljub slabim stranem državnega posega v gospodarstvo, je po drugi strani pričakovati, da bo država v času krize, kot so bili teroristični napadi na ZDA leta 2001, edino sredstvo za večanje »dobrega« tako posameznika kot družbe. Država naj bi z usmerjanjem in spodbujanjem tržnih sil vplivala na gospodarsko rast, saj je to glavno merilo uspešnosti države (Glas, 1997, str. 51). Seveda pa gre večja neposredna pomoč hitro preko »usmerjanja in spodbujanja«, zlasti v primeru, če nekritično ščiti podjetje pri slabih odločitvah managementa in lastnikov.

5.1. Državna pomoč: da ali ne?

Odločitve v zvezi z državnimi pomočmi so se sprejemale in se še sprejemajo na socialni ter politični osnovi, vendar je potrebno za vsak primer definirati, ali je dodeljena pomoč ekonomsko opravičljiva ali ne. Eno od najpomembnejših vprašanj je, kaj se v posameznem primeru dogaja s konkurenco. Če državna pomoč konkurenco izboljša, potem lahko rečemo, da ima ekonomski smisel. Državna pomoč je torej ekonomsko opravičljiva v primeru, ko trg sam po sebi ni dovolj učinkovit. To seveda ne pomeni, da se državno pomoč lahko dodeli v vseh takih primerih. Za vsak primer je potrebno posebej proučiti in pretehtati dobre in slabe lastnosti, ki jih prinese poseg za trg, in se na osnovi tega odločiti, ali posamezno pomoč odobriti ali ne (Prosen, 2001, str. 33).

Drugi namen državnih pomoči je tudi omogočiti podjetju preživetje in istočasno izboljšati njegovo produktivnost. Izboljšanje produktivnosti je za podjetje zelo velikega pomena, zato je

¹⁰United Airlines se ni uspel rešiti dolgov niti s finančno pomočjo ZDA.

pomembno, da se te državne pomoči odobrijo za omejen čas. V nasprotnem primeru bi ponavljajoče pomoči za reševanje le ohranjale obstoječe stanje in odlagale neizogibno ter s tem preložile gospodarske in socialne težave na druge, bolj učinkovite proizvajalce (Seliškar Kovač, 2002, str. 7).

Pomoč mora imeti stimulativen učinek in mora spodbujati razvoj podjetij, gospodarske dejavnosti ali regije in ne sme biti namenjena samo zmanjševanju tekočih stroškov podjetja. Državne pomoči, katerih namen je le umetno ohranjanje posameznih podjetij in delovnih mest, le odlagajo ukrepe za prestrukturiranje, ki so potrebni za obnovev konkurenčnosti podjetja. Podjetje, ki je v težavah in torej s svojimi sredstvi ni zmožno ustaviti negativnega gibanja poslovanja, ki bi ogrozilo obstoj podjetja, lahko zaprosi za pomoč v primeru, če bodo koristi, ki jih bo prineslo preživetje podjetja, večje od morebitnih sprememb konkurenčnosti. Pri tem so največkrat upoštevani regionalni in nacionalni dejavniki in težave z zaposlovanjem, ki bi nastale, če podjetje propade (Seliškar Kovač, 2002, str. 6).

Dejstvo je, da imata tako trg kot država svoje slabe strani. Tako za sprejemanje odločite ni popolnega mehanizma. Razne naloge je pač potrebno razreševati na različne načine in uspešnost družbe je v tem, ali uspe najti pravo kombinacijo (Glas, 1997, str. 51). Potrebno je poiskati novo ravnotežje med vlogo trga in vlogo države. Država mora biti strukturno ločena od gospodarstva, da bi trgi lahko delovali čimbolj svobodno. Toda to ne pomeni, da ni državnega intervencionizma v obliki razvojnih podpor dejavnikom gospodarske rasti in spodbujanja konkurence. Prav tako je pomembno zagotavljanje stabilnih razmer za zaposlene v podjetjih in iskanje širokega socialno-razvojnega konsenza in participativnosti med različnimi družbenimi partnerji (Kovač, 2002, str. 7). Pomembno je, da država ugotovi naravo in smer sprememb v celotnem gospodarskem prostoru in predlaga najbolj učinkovite ukrepe za izvedbo ustreznega strukturnega preoblikovanja industrije. Vlada ne izbira zmagovalcev, ampak jih pomaga ustvarjati.

5.2. Spremenjena vloga države

Svet je po 11. septembru 2001 spremenil svojo podobo, vendar se ni sesul, kajti države so gospodarsko in politično zrelejše kot v časih velike svetovne recesije letih 1929-1933. Pred 11. septembrom so bili napovedovalci gospodarskih tokov sicer manj pesimistični v oceni, da je Amerika v recesiji, vendar teroristični napad niti ekonomsko niti psihološko ni temeljni vzrok za nastanek in poglobitev recesije. V nasprotju s splošnim prepričanjem je prišlo do gospodarske streznitve tako v poslovnem svetu kot na državni ravni. Gospodarska rast je bila v zadnjih letih splet številnih faktorjev in je bila zelo koncentrirana. Na podjetniški ravni sta bili v ospredju uporaba novih tehnologij v poslovnih procesih in njihova menedžerska prenova. Vse to je prispevalo k visoki stopnji podjetniške prilagodljivosti, višji konkurenci in večji učinkovitosti menedžerskih sistemov. Na podlagi ameriških izkušenj lahko sklepamo, da lahko države in podjetja povečajo rast samo tako, da sprejmejo paket ukrepov na podjetniški ravni. Podjetniške lokomotive so temelj makroekonomske obnove rasti. Gospodarska rast je najboljše sodobno zdravilo proti recesiji in inflaciji (Kovač, 2001a, str. 7). Države se morajo

zavedati, da je neposredno vmešavanje v poslovne odločitve in vodenje podjetij ovira za razvoj »zdrave« konkurence. Država je del celotnega družbenega procesa in lahko razvojno spodbudno deluje le v sodelovanju z drugimi pomembnimi družbenimi akterji. Dinamični trgi in mednarodna konkurenca so življenjsko pomembne spodbude za gospodarsko rast in inoviranje (Černe, 2002, str. 161).

Ekonomsko in industrijsko politiko vodijo vse države, razlike med njimi so v tem, ali so politike makro ali mikro naravnane (Murn, 2001, str. 55). Njihove cilje je težko uskladiti. Čeprav vsaka politika zagovarja svoje prioritete, se moramo zavedati, da se razprava o tem, kdo bo dobil državno pomoč in kdo ne, v večini primerov konča s politično odločitvijo. Realno oceno državnih ukrepov po 11. septembru 2001 v ameriškem in evropskem gospodarstvu bo na koncu prinesel čas. Gotovo se bo svetovno gospodarstvo ponovno okrepilo, vendar bo do takrat še veliko podjetij zamenjalo lastnika, se na novo povezalo, nekaj jih bo tudi izginilo. In to so dejavniki, ki v končni fazi določajo dinamičnost trgov in mednarodno konkurenco, so »kreativna destrukcija«, ki je značilnost tržnega gospodarstva.

SKLEP

11. septembra 2001 so teroristični napadi fizično izničili enega od prestižnih simbolov globalnega gospodarstva. V javnost so začela prihajati zaskrbljena vprašanja, ali je poslej svetovna recesija neizbežna, investitorji so bili paralizirani, borze zaprte, cena nafte pa je šinila navzgor. Bleščečo novo ekonomijo, ki je zaznamovala leti 1999 in 2000, je zamenjala ekonomija negotovosti. Vendar, če analiziramo gospodarske razmere konec leta 2000 in v letu 2001, je jasno, da je začelo svetovno gospodarstvo stagnirati že pred terorističnim napadom. Razpok špekulativnega balona, težave v telekomunikacijski panogi in velika zadolženost podjetij so pripravili »ugodno« podlago za recesijo, ki se je začela marca 2001.

Ameriška vlada je želela z aktivno vlogo države vzpostaviti stanje gotovosti in ponovnega zaupanja v gospodarski sistem s strani potrošnikov in investitorjev. Intervencijski ukrepi naj bi imeli pozitivne učinke na gospodarsko aktivnost in vzpostavili ugodne temelje za nadaljnji razvoj. Finančna injekcija ameriškim letalskim družbam ni imela zaželenih ukrepov. Letalske družbe, ki so bile največje žrtve, poleg industrije turizma, zavarovalnic, medijev, trgovin in z izgubljenimi skoraj sto tisoč delovnimi mesti ter rekordnimi izgubami, so kopičile probleme iz leta v leto in prehitro širjenje in prevzemanje drugih družb je sčasoma postalo precejšnje breme. Težave je povzročil tudi vstop poceni prevoznikov, ki so dodatno zaostri konkurenco in ogrozili tržne deleže tradicionalnih prevoznikov. 11. september se je pokazal kot odličen izgovor za uresničitev sanacijskih posegov (predvsem odpuščanja zaposlenih), ki so jih mnogi imeli pripravljene že prej.

Teroristični napad je povzročil, da so se pokazale vse slabosti podjetij, ki so v prvi vrsti posledica slabih poslovnih odločitev menedžmenta v preteklosti. Takšne razmere so izkoristila številna podjetja in države, ki so želele z denarno pomočjo lajšati finančne težave prizadetih letalskih družb. ZDA so takoj priskočile na pomoč s 15-imi milijardami dolarjev za

najbolj prizadete letalske družbe, kar je sprožilo veliko ugovorov s strani evropskih letalskih prevoznikov. In sicer naj bi bilo dodeljevanje državnih pomoči samo posameznim podjetjem diskriminatorno, kar ruši konkurenco na trgu. V EU veljajo stroga določila glede dodeljevanja državnih pomoči in države članice morajo upoštevati predpise, ki jih določa Evropska komisija.

Nesoglasja glede dodeljenih državnih pomoči so odprla razpravo glede smiselnosti poseganja države v gospodarstvo, saj je s tem povezanih veliko slabosti. Najbolj očitna je ta, da lahko tudi ostala podjetja računajo na pomoč države v kriznih situacijah, namesto da bi pripravili ustrezne programe za reorganizacijo in racionalizacijo dejavnosti podjetja na bolj učinkoviti podlagi in prestrukturiranje tistih dejavnosti, ki lahko zagotovijo preživetje podjetja. Tako v ZDA kot v Evropi je jasno, da uspeh poceni letalskih prevoznikov hkrati s težavami tradicionalnih kaže, da je nujen drugačen model velikih letalskih družb. Podjetja se ne morejo v nedogled zanašati na državno zaščito, kot se je pokazalo v primeru United Airlinesa. Kljub državnih pomoči, ki jo je letalska družba dobila po terorističnem napadu, je začela leto 2002 z velikimi izgubami in dolgovi, kar jo je pripeljalo do stečaja, potem ko je država zavrnila prošnjo za dodatno pomoč.

Čeprav posegi države niso vedno učinkoviti, so v večji meri posledica interesov politikov, predsednikov in predstavnikov držav, ki skušajo na najrazličnejše načine spodbujati svoja podjetja in celotno gospodarstvo. Letalska industrija predstavlja sinonim za nacionalni interes države, zato ne preseneča politična vpletenost države, ki skuša ohraniti svojega »paradnega konja«. Tak primer je švicarski Swissair, ki se je s pomočjo vladnega in podjetniškega paketa uspešno preoblikoval v novo letalsko družbo Swiss Air Lines.

Velika negotovost glede vojaških akcij v islamskih državah in strah pred morebitnimi novimi terorističnimi napadi niso pozitivno vplivali na sprejete ukrepe države in na gospodarsko stanje v ZDA in EU. ZDA so s svojo politiko vojaškega intervencionizma v Afganistanu in sedaj v Iraku dodatno zaostriale vprašanje gospodarskega okrevanja. Prav zato se mora preprečiti vsaka najmanjša možnost, da bi podjetje prišlo v krizno obdobje in pri tem čakalo na pomoč države. Vzpostaviti se mora ustrezno ravnovesje med državo in trgom, ki bo zagotavljalo stabilne razmere za razvoj podjetij, ki so temelj dinamičnega gospodarstva. Dejstvo je, da je svetovno gospodarstvo izpostavljeno različnim pritiskom in nevarnostim, vendar le z ukrepi za krepitev zaupanja, bo današnje gospodarstvo, povezano v svetovno omrežje, še naprej delovalo uspešno in nemoteno.

LITERATURA

1. Andolšek Stane: Uvod v zgodovino socioloških teorij. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo, 1996. 268 str.
2. Becker S. Gary: The Airline Bailout Sets a Bad Precedent. Business Week, New York, 26.11.2001, str. 14.
3. Bertoncelj Popit Vesna: Šok tudi za naša podjetja. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 38, 8.10.2001, str. 20-21.
4. Bertoncelj Popit Vesna: Inventura 2001. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 49, 24.12.2001a, str. 26-29.
5. Bošković Dragiša: Ameriško približevanje recesiji. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 2, 15.1.2001, str. 42-43.
6. Bošković Dragiša: Nova ekonomija stare recesije. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 12, 26.3.2001a, str. 35.
7. Bošković Dragiša: Potres se začne v telekomunikacijah. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 26, 16.7.2001b, str. 58-59.
8. Bošković Dragiša: Nazaj po Keynesa. Delo, Ljubljana, 29.9.2001c, str. 17.
9. Bošković Dragiša: Z inflacijo je laže. Delo, Ljubljana, 17.10.2001č, str. 17.
10. Bošković Dragiša: Nove in bivše vojne. Delo, Ljubljana, 10.11.2001d, str. 17.
11. Bošković Dragiša: Evropa zvezanih rok. Delo, Ljubljana, 26.10.2002, str. 17.
12. Capell Kerry et al.: Day of the Discounter. Business Week, New York, 11.2.2002, str. 16-17.
13. Caretto Ennio: Economia USA cede ma non affonda. Corriere della Sera, Milan, 1.11.2001, str. 9.
14. Caretto Ennio: America spera, ripresa nell'estate 2002. Corriere della Sera, Milan, 4.11.2001a, str. 21.
15. Čeh Silva: Država rada varčuje – pri drugih. Delo, Ljubljana, 9.11.2001, str. 13.
16. Černe Fedor et al.: Slovenija in Evropska unija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2002. 712 str.
17. Erker Igor: Še vedno čakajo nižje obresti. Delo, Ljubljana, 18.9.2001, str. 13.
18. Farkas Alessandra: »Ora bisogna riportare la vita a Ground Zero«. Corriere della Sera, Milan, 10.3.2002, str. 6.
19. Ferlinc Maja: Vlaganje tvegane kapitala. Glas gospodarstva, Ljubljana, november 2002, str. 50.
20. Fox Justin: War and Recession. Fortune, 29.10.2001, str. 31-36.
21. Glas Miroslav: Poslovno okolje podjetja. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1997. 196 str.
22. Henry David: Putting on a Grim New Face. Business Week, New York, 15.10.2001, str. 32-33.
23. Ivanović Života et al.: Senka Rima nad Vašingtonom: pro et contra. Beograd: »Filip Višnjić«, 2002. 259 str.
24. Jaklič Marko: Strateško upravljanje gospodarstva. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994. 181 str.
25. Jasinowski Jerry: »You Will Not See a Sharp Recovery«. Business Week, New York, 6.8.2001, str. 61-62.
26. Ješovnik Peter, Ferlinc Maja: Podjetniška politika. Glas gospodarstva, Ljubljana, november 2002, str. 46.
27. Karmin Craig: Growth Investing May Resurface. The Wall Street Journal Europe, Brussel, 9.12.2002, str. M3.
28. Koražija Nataša: Izrinjeni s trga dela. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 43, 12.11.2001, str. 33.
29. Kovač Bogomir: Dolga recesija. Delo, Ljubljana, 22.9.2001, str. 7.

30. Kovač Bogomir: Ekonomija po 11. septembru. Delo, Ljubljana, 3.11.2001a, str. 3.
31. Kovač Bogomir: Kako upravljati s tveganji. Delo, Ljubljana, 10.11.2001b, str. 7.
32. Kovač Bogomir: Slovenija po nemško in japonsko. Delo, Ljubljana, 16.11.2002, str. 7.
33. Krautberger Marko: Letalski transport: strah pred letenjem ni edini krivec. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 41, 29.10.2001, str. 25.
34. Kruhar Simona: Strožji pogoji, višje premije. Dnevnik, Ljubljana, 12.4.2002, str. 10.
35. Lukšič Igor: Nova socialdemokracija – opredelitve in kontroverze tretje poti. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 2000. 198 str.
36. Mandel J. Michael et al.: Two More Years? Business Week, New York, 30.4.2001, str. 42-44.
37. Mandel J. Michael et al.: Worldwide, Hope for Recovery Dims. Business Week, New York, 24.9.2001a, str. 28-31.
38. Mandel J. Michael et al.: Tough Times: How Long? Business Week, New York, 15.10.2001b, str. 26-28.
39. Mandel J. Michael: A Weak Dollar Hurts Globally. Business Week, New York, 15.10.2001c, str. 12.
40. McCartney Scott: American Air Seeks Wage Freeze. The Wall Street Journal Europe, Brussel, 9.12.2002, str. A4.
41. McNamee Mike: Terror Insurance: How to Stop the Coming Crisis. Business Week, New York, 10.12.2001, str. 29.
42. Murn Ana: Vloga države v gospodarstvu – med industrijsko politiko in politiko konkurence. Ib revija, revija za strokovna in metodološka vprašanja gospodarskega, prostorskega in socialnega razvoja Slovenije, Ljubljana, 2001, 2-3, str. 16-27.
43. Murn Ana: Državne in strukturne pomoči v Evropski uniji, posameznih državah Evropske unije in v Sloveniji. Ljubljana: Urad Republike Slovenije za makroekonomske analize in razvoj, 2001a. 83 str.
44. Osolnik Marko: Okrevanje je še daleč. Delo, Ljubljana, 19.11.2001, str. 14.
45. Osolnik Marko: Svetloba na koncu tunela. Delo, Ljubljana, 20.11.2001a, str. 13.
46. Podergajs Vesna: Uglaševanje centralnih bank. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 84, 12.11.2001, str. 84.
47. Powell Bill: The Economy Under Siege. Fortune, 15.10.2001, str. 34-43.
48. Prada Paulo: Airlines Monitor Proposal on Taxing Carriers Not in EU. The Wall Street Journal Europe, Brussel, 12.3.2002, str. A2.
49. Prosen Tina: Državne pomoči v državah članicah Evropske unije. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1999. 46 str.
50. Rastelli Paolo: Crolla in USA la fiducia dei consumatori. Corriere della Sera, Milan, 31.10.2001, str. 2.
51. Reinhardt Andy et al.: The Telecom Disaster: Now It is Getting Political. Business Week, New York, 30.9.2002, str. 28.
52. Repovž Mija: Velikani nalomljenih kril. Delo, Ljubljana, 6.10.2001, str. 10.
53. Rupnik Lado: Naše družbeno financiranje in javna financiranja sodobnega sveta. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 1988. 57 str.
54. Sachs Jeffrey: Gospodarstvo po 11. septembru. Finance, Ljubljana, 3.1.2001, str. 5.
55. Savin Davor: Privlačnost dolarja blede. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 3, 22.1.2001, str. 13.
56. Seliškar Kovač Janja: Dovoljeni nameni državnih pomoči: uskladitev slovenske ureditve z EU. Mednarodno poslovno pravo, Ljubljana, marec 2002, str. 3-8.
57. Senjur Marjan, Rop Anton: Državni izdatki in gospodarska rast. Raziskovalna naloga. Ljubljana: Raziskovalni center Ekonomske fakultete, 1999. 131 str.
58. Stanič Gojko et al.: Manifest nove ekonomije. Ljubljana: Inštitut za delničarstvo, zavod za raziskave delničarstva, 2001. 592 str.

59. Stanovnik Peter: Horizonti: plusi in minusi globalizacije. Finance, Ljubljana, 12.2.2002, str. 16.
60. Steiner A. George, Steiner F. John: Business, Government and Society: A Managerial Perspective – Text and Cases. 6th ed. New York: McGraw-Hill, 1991. 734 str.
61. Stergar Aleš: Letalska industrija prva domina. Delo, Ljubljana, 19.9.2001, str. 14.
62. Stergar Aleš: Letijo le, če se spleča. Delo, Ljubljana, 17.10.2001a, str. 14.
63. Stully Shawn: From Bad to Worse. Fortune, 15.10.2001, str. 45-52.
64. Symonds C. William et al.: Corporate America Braces for the Shakeout. Business Week, New York, 15.10.2001, str. 30-32.
65. Šiljar Janja: Transferi v gospodarstvo in problematika državnih pomoči. Diplomsko delo. Ljubljana: Ekonomska fakulteta, 2001. 45 str. 6 pril.
66. Šoštarič Nikola: Bo srce svetovne ekonomije vzdržalo? Večer, Maribor, 18.9.2001, str. 2.
67. Tekavec Vanja: Borze vstale od mrtvih. Delo, Ljubljana, 25.9.2001, str. 13.
68. Tekavec Vanja: Swissair napovedal stečaj. Delo, Ljubljana, 3.10.2001a, str. 13.
69. Underhill William: New Kids in the Sky. Newsweek, 26.11.2001, str. 54-55.
70. Urbanija Anamarija: Zračni pirati ne poznajo krize. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 7, 18.2.2002, str. 42-43.
71. Vickers Marcia et al.: When Wealth Is Blown Away. Business Week, New York, 26.3.2001, str. 33-35.
72. Volčič Marija: Evropa se boji panike. Gospodarski vestnik, Ljubljana, 38, 8.10.2001a, str. 19-20.
73. Whalen J. Charles et al.: Industry Outlook. Business Week, New York, 8.1.2001, str. 60-63.
74. Zellner Wendy, Arndt Michael: The Clouds Keep Getting Thicker. Business Week, New York, 26.11.2001, str. 46-47.

VIRI

1. A Grim Flight. The Economist, 15.9.2001. str. 55.
2. Beyond the Internet Bubble. [URL: <http://www.spiked-online.com/Articles/00000002D295.htm>], 25.10.2001.
3. EU Response to 11th September – European Commission Action. [URL: http://www.europa.eu.int/comm/external_relations/110901/me02_53.htm], 12.3.2002.
4. EU: Ukrepi proti neevropskim letalskim prevoznikom. [URL: <http://www.finance-on.net>], 12.3.2002.
5. Flying Blind. The Economist, 13.10.2001, str. 16.
6. Grounded Again. The Economist, 7.7.2001, str. 61-62.
7. Let the Bad Times Roll. The Economist, 7.4.2001, str. 69-70.
8. More Pain Ahead. The Economist, 22.9.2001, str. 13.
9. Poročevalec Državnega zbora Republike Slovenije: četrto poročilo o državnih pomočeh v Sloveniji za leta 1999, 2000 in 2001. Ljubljana: Državni zbor Republike Slovenije, 1.8.2002, str. 51-79.
10. Protest uprave Austrian Airlines. Delo, Ljubljana, 12.10.2001, str. 13.
11. Psihologija neke recesije. Delo, Ljubljana, 3.11.2001, str. 14-15.
12. Ranked Within Industries. Fortune, 22.7.2002, str. F-15.
13. Različna poročila o dobičkih ameriških podjetij. [URL: <http://www.finance-on.net>], 17.1.2003.
14. Recession: from Fantasy to Reality. [URL: <http://www.spiked-online.com/Articles/00000002D378.htm>], 28.12.2001.
15. Sinking Like a Souffle. The Economist, 3.11.2001, str. 78.

16. The Unpalatable Truth. The Economist, 24.11.2001, str. 61-62.
17. Uncharted Airspace. The Economist, 22.9.2001, str. 61-62.
18. United Airlines Collapse. [URL: <http://www.sky.com/skynews/article/0,,30400-12192004,00.html>], 9.12.2002.
19. [URL: <http://www.iata.org/regions/nam/airlines.htm>], 15.10.2001.
20. Vsa država rešuje Swissair iz bankrota. Delo, Ljubljana, 24.10.2001, str. 13.
21. Waiting for Growth. The Economist, 26.4.2001, str. 88.
22. WTO: Tourism After 11 September 2001: Analysis, Remedial Actions and Prospects. WTO, Madrid, november 2001. 64 str.